

UNITÁRIUS ÖSVÉNY

**Az Erdélyi Unitárius Egyház és az
Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet
magyar unitarizmust ismertető kiadványa**

HARMADIK, BŐVÍTETT KIADÁS

Kolozsvár, 2010

Megjelent a magyarországi Nemzeti Civil Alapprogram és a Kultúrműhely Alapítvány, valamint az erdélyi Gondviselés Segélyszervezet támogatásával

Kiadta az Erdélyi Unitárius Egyház és az Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Unitárius ösvény. - Ed. a 3-a. - Cluj-Napoca : Editura
Episcopiei Unitariane, 2010
ISBN 978-973-87494-7-4

288

Tartalom

Előszó helyett.....	5
HITELVEK ÉS ESZMERENDSZER.....	8
<i>Czire Szabolcs</i>	
Alapkérdések.....	9
Tekintély.....	25
Értelem.....	29
A lelkiismeret.....	33
Isten.....	37
Rossz, szenvedés.....	46
Kijelentés.....	48
Imádkozás.....	51
Hit.....	53
Ember.....	56
Biblia.....	60
Jézus.....	76
Üdvösség.....	94
Halál – örökélet.....	95
Egyház.....	105
Templom.....	111
Istentisztelet.....	113
Szertartások.....	114
Összefoglalás.....	116

EGYHÁZTÖRTÉNETI ÁTTEKINTŐ.....120

Kovács Sándor, Simén Domokos

(Erdő János *Útmutató évszámok az unitárius egyház múltjából* című tanulmány alapján)

HÍRES UNITÁRIUSOK.....144

I. Magyarok 145

II. Észak-amerikaiak.....152

III. Nagy-britanniaiak 157

Előszó helyett

„A magyarság számára talán a legszomorúbb, hogy az egyetlen magyar alapítású egyház, az Erdélyben a XVI. században született unitárius – amely humanizmusával, a vallásszabadság 1568-ban kimondott törvényesítésével és haladó szellemével kiemelkedő lehetne – állandó szálka volt a többi keresztény felekezet szemében. Ez gyakran ma is tapasztalható. Kis létszámuk miatt igen sokan nem is ismerik őket, és az időnként nyilvánosságra kerülő híradásokat idegenkedve vagy értetlenül fogadják.”
(Bartók Béla)

„Hiszem, hogy a világ nem a véletlenségek láncolata. Hiszem, hogy minden valamiért van. [...] Hiszem, hogy a világcél megvalósítása sok apró szándék, embrenyi akarat kiteljesedésén keresztül munkálódik, hogy minden nemzetségnek, minden egyénnek a végtelen lánc egy szemének kikövülése jutott osztályrészül. [...] Legelőször is az egyéniségemet, a világot tükröző harmatcseppet akarom tisztává és teljessé tenni. Nem fojtom el az én sokrétegű személyiségem egyik megnyilatkozását sem; a »testemnek« éppen annyira élek, mint

a »lelkemnek«, – de igyekszem minden kívánságomat, vágyamat, ösztönömet, rágásomat összhangba hozni az én eddigelé kifejlődött legmagasabb, legértékesebb tulajdonságommal. Ezenkívül arra törekszem, hogy másokkal, testvéreimmel a közös társaságban kiépítsem a szeretet kapcsolatait. A békességet mindvégig megőrizni kívánom, s azokkal, akikhez ölelős, forró szeretet köt, közös érdekeink közös szolgálására szövetkezem. Hiszem, hogyha az én kicsi célomat az én rövid életemben megvalósítom, valamit tettem, aminek önmagában is értelme van, s aminek értékét a halál sem tudja elvenni.

Hiszek az ember méltóságában; s ha magát a világcéllal azonosítja: az akarata szabadságában. Hiszem, hogy az én igazi énem akarata az az akarat, amelyik a világcélban jut kifejezésre, s hogyha a világcélt követem, a saját akaratomat követem. És hiszem az Istent. [...] Ne kérdezzék, hogy mit jelent nekem ez a szó. Nekem olyan ez, mint a jaj a szenvedőnek, az oh a meglepettnek, a kacagás az örvendezőnek: mindent kifejez, mert semmit sem mond. Én nem szállok vitába, nem állítok, nem bizonyítok, következetes nem vagyok, okokat nem hozok föl; én csak sóhajtok, sírok, ujjongok, lelkesedem: Isten.

A vallás megadja az én életem célját, a tudomány hozzásegít az eléréséhez, a művészet alkalmat ad, hogy benne gyönyörrel elmerüljek. Az én imigyen teljessé váló életemben várom Istent, hogy kinyilatkoztassa magát.”

Balázs Ferenc: *Bejárom a kerek világot* (részlet)

HITELVEK ÉS ESZMERENDSZER

Alapkérdések

Miért ösvény?

– Számos erdélyi faluban a helyiek kerteken átvezető ösvényeken járnak, az utakat meghagyják az idegeneknek, turistáknak. Talán volt egy időszak, amikor minden út Rómába vezetett, de ma olyan ösvényt kell keresni, amelyen egyaránt fel lehet jutni a szellemi hegycsúcsra, és amely haza vezet. Számomra ilyen ösvény ez! Ha kereső vagy, ha szélesre taposott utakon belefáradtál a tömeg sodrásába, talán örömet leled ezen az ösvényen.

Miért olvassam el?

– Azért, hogy megismerd az egyik legegyszerűbb és emiatt a legnehezebb vallást: az unitárius vallást.

Miért nehéz az egyszerű?

– Mert könnyebb a felismert igazságok megélését elméletgyártással elodázni, mint egyszerűségüket tudatosítva azokat megélni. Például ott van – és milyen egyszerű –, hogy „szerezd felebarátodat...!”, vagy „amint szeretnétek, hogy az emberek veletek bánjanak, ti is úgy bánjatok velük”. Miért kellene ehhez többszáz oldalas káték, ki–kit–és–hogyan–szerethet, ki–kivel–és–hogyan–vállalhat-

életközösséget ragozó dekrétumok, enciklikák, bonyolult exegetikai fejtegetések? Amikor vallásról és életrendről van szó, az unitárius ember egyszerűsége törekszik, tehát a nehezebb utat választja. Vallása életmód, életmódja vallás. Mindennapi életgyakorlat: a személyesen kiküzdött hit cselekvése. A legteljesebb értelemben vett egyetemes vallási és erkölcsi értékek bensővé tétele és megvalósítása.

Üdvözülhetek-e e vallás által?

– Igen, de vigyázz, mert külső, helyetted cselekvő helyettes megváltó illúziójának kényelmét nem kínálja. Ehelyett a jellem általi üdvösséget hirdeti. Tehát arra tanít meg, hogy jellemed sorsod, és ha a vallások nyelvén „üdvösségnek” nevezett állapotot kívánod megtapasztalni, kemény munka vár rád jellemed művelésében: a tanulás, az erkölcs és a tudatformálás mezején. Azt tanulhatod meg, hogy saját egyszeri és megismételhetetlen életed sajátos létértelmét miként találhatod meg, és teheted mindennapjaidat a végső isteni valóság (szereket) bizonyossága által átvilágítottá és erre másokat is segítővé. Bibliai szóhasználat: miként válhat életed a mindenkori itt és mostban Isten országának/uralmának erőterévé, te magad pedig Isten gyermekévé.

Meg akar téríteni?

– Nem.

Nem értem, ez idáig mindenik meg akart... (?)

– Az unitárius vallás közel négy és fél évszázaddal ezelőtti születését egy igen fényes csillag adta hírül: a lelkiismereti és vallásszabadság törvényének a világon először történő kihirdetése 1568-ban, a tordai országgyűlésen. E törvény előkészítője és szorgalmazója Dávid Ferenc volt, az erdélyi unitárius egyház megalapítója. Bár az unitárius vallás azóta bevett vallás, történelme során csaknem mindvégig kegyetlen üldözést kellett elszenvednie. Azonban az üldözések ellenére mindvégig következetesen kitartott a lelkiismeret és a vallásgyakorlás szabadságának eszméje mellett. Térítés helyett azt valljuk, hogy minden lelkileg, szellemileg felnőtt ember kötelező jellemzője, hogy vallását öntudatosan választja és éli meg.

Hogyan látod a vallási türelmetlenséget?

– A türelmetlenség annak az alázatnak a hiánya, amely igazam viszonylagosságának el nem ismeréséből fakad. Sokan azonban összetévesztik Istenről való képzetüket – amelyet ráadásul többnyire készen kaptak – Istennel, és így „igazukat” Isten igazának gondolják. Türelmetlenségük eb-

ből az „igazhitűségből” fakad: ha velem nem értesz egyet, akkor Istennel nem értesz egyet, tehát Isten érdekében (valójában a saját érdekemben) küzdenem kell ellened. Ráadásul, aki erőszakos Istent hirdet, maga is könnyen erőszakossá válik, mert számára – tudattalanul – az erőszakos Isten erőszakot vár el.

E térítésmentes türelem nem vezet alacsony létszámhoz?

– De igen. Az unitárius egyháznak azonban sosem volt célja világi hatalmat kovácsolni magának. Mi máshoz kellene a tömeg? A minőség és a mennyiség ritkán jár együtt, különösen a vallás világában. A világnak e táján – sajnos – még nem érett meg az idő arra, hogy az emberek öntudatosan válasszák meg vallásukat, és a belső tusakodás küzdelmeit vállalva alakítsák ki egyéni hitüket. Ezt a szellemi éretlenséget jelzi azoknak a nagy száma, akik, bár rég nem értenek egyet vallásuk tanaival, megnyilvánulásaival, mégis megmaradnak benne, mert, ahogy mondják, „abban születtem, abban is kell meghalnom”. Hagyományápolásnak álcázott kényelem élő és cselekvő hit helyett.

Az unitáriusokat történelmük során szinte mindig üldözték. Mi (volt) az üldözés oka?

– Az unitárius vallás mássága. E másság lényegében egyidős a kereszténységgel. Az unitárius kereszténység és a későbbi trinitárius irányban kibontakozó kereszténység szétválása már a második századtól jól dokumentálható. A nagyon plurális és számos hagyománypályán kibontakozó (ős)kereszténység történetének egyik legfontosabb fordulópontját Nagy Konstantin római császár kereszténnyé válása jelentette (formálisan csak halálos ágyán), aki hadászati sikereit inkább látta biztosíthatónak egy emberként megjelent valódi isten támogatása által (isten-Jézus), mintsem egy istenkereső nagy próféta vagy tanító által (ember-Jézus). Az ő legfőbb védnöksége és felügyelete alatt tartott első egyetemes zsinatokkal – kiemelten Niceában 325-ben – gyorsult fel a keresztény pluralizmus erőszakos felszámolása, és a főként Pál teológiájával fémjelezhető (dogma)kereszténység egyeduralmának kiépítése. Az eretnekké nyilvánítás és üldözés – no meg a módszeres nyommegsemmisítés – ellenére az unitárius kereszténység történeti folytonossága többé-kevésbé végigvezethető a kereszténység két évezredének történelmében.

Tudnál esetleg néhány konkrét nevet említeni az első századi unitáriusok közül?

– Természetesen, két megjegyzéssel. Az egyik, hogy amennyiben Isten oszthatatlan egysége és Jézus embersége a két sarkalatos kritérium, úgy Jézussal és eredeti zsidó tanítványaival kezdhetjük a számbavételt. Számukra azonban olyan nyilvánvalóságról volt szó, amelynek megkérdőjelezése fel sem merült. Tehát a második megjegyzés az első keresztény évszázadok idejére vonatkozik, amikortól Jézus istenségének gondolata a Szentháromság korai elképzeléseivel együtt a teológiai viták középpontjába került. Akik ekkor Jézus ember voltát képviselték – vállalva az egyre súlyosabb következményekkel járó „eretnekség” bélyegét –, változatos formában tették, természetesen nem a későbbi unitarizmus letisztult módján. Róluk főként az apologéták munkáiból tudunk, és az irányzat-elnevezéseket is többnyire ellenfeleik adták.

Tehát konkrétan: az unitarizmus első századi előfutárai között olyan irányzatokat találunk, mint a donoizmus, markinoizmus, adoptianizmus, monarchianizmus, szabellianizmus és arianizmus képviselői. Néhány konkrét név: a bizánci Theodotus, a bankár Theodotus (mindkettőt római püspök közösisítette ki a második, illetve a harmadik század elején), Montanus, Praxeas, a

szmirnai Noetus, Epigonus, a líbiai Sabellius vagy a samosatai Pál. Az utóbbit 260-ban Antiochia püspökének választották, de nyolc évre rá a városában tartott zsinat elítélte és kiátkozta, mert – ahogy Eusebius megörökítette – „az egyház tanításával szemben ő földhözragadt és lealacsonyító nézeteket vallott Krisztusról, nevezetesen, hogy természetében egy közönséges ember volt”.

Ha kétezer éves eredetről beszélhetünk, az unitáriusok ma mégis hogyan protestánsok?

– A kétezer éves „másik kereszténység” eszméi a modern kor hajnalhasadtával, a reformációval együtt kerültek újra bizonyos körök figyelmébe, amelyeket gyűjtőnéven általában antitrinitárius mozgalmaknak nevezünk. Tekintve, hogy az *unitárius kereszténység* szélesebb tömegek által gyakorolt vallássá és szervezett egyházzá a kereszténységet re-formálni akaró reformáció által kitermelt protestáns megújulási folyamat szükséges és logikus következményeként született, magunkat egyértelműen a kereszténység protestáns családjához tartozónak is érezzük. A reformációnak ezt az ágát nevezzük radikális reformációnak.

Radikális reformáció... ?!

– A 16. századra a nyugati egyház olyan fokú megromlása következett be, ami maga után von-
ta a megújulás szükségességét. E megújulás min-
táját a reformáció vezéregyéniségei, majd létrejött
egyházai az *őskeresztény egyház* hitében, vallásos
életében, egyházszervezetében találták meg. Ezek-
nek az őskeresztény gyülekezeteknek a többsége
viszont Pál apostolnak a hatására formálódott, aki
közvetlenül nem ismerte sem Jézust, sem az ő ta-
nítását (az evangéliumok is csak később íródtak,
szintén magukon viselve Pál hatását), így ezeket
utólag saját elképzelései és érdekei szerint sajáto-
san értelmezte.

Dávid Ferenc, az Unitárius Egyház megalapító-
ja, hat évi külföldi tanulmányútjáról hazatérve ka-
tolikus plébános Kolozsváron, de csakhamar csat-
lakozik a reformáció első ágához, és lutheránus
püspök (szuperintendens) lesz. Szenvedélyesen ku-
tat, hitvitázik, s a megújulás újabb lépcsőjére lép:
a helvét reformáció hirdetőjévé, majd püspökévé
válík (református szuperintendens). De innen to-
vább lép, mégpedig Európa különféle helyeiről ér-
kező antitrinitárius tanítókkal együtt gondolkod-
va. Tekintélye óriási, a fejedelem (János Zsigmond)
támogatását teljes mértékben élvezi, de az igazság
iránti tisztelete nem hagyja megállni: „*Akiket Isten*

lelke megvilágosított, nem szabad hallgatniuk, sem az igazságot el nem rejthetik.” Elégtelennek érzi a kereszténység addigi megújítását, elutasít minden olyan dogmát, tanítást, hagyományt, amelyet Jézus nem tanított (szentháromság, csodálatos szűzi születés, Jézus istensége, az ingyen kegyelem tana, eredendő bűn stb.), és a lelkiismereti és vallásszabadság törvényének elfogadtatása által életre hívja az unitárius vallást, egyházat.

Hálával gondolunk egyházalapító püspökünkre, Dávid Ferencre, mert amikor lehetősége lett volna arra, hogy Erdély első fejedelmének teljes támogatásával, a hatalom eszközeivel vallását erőszakkal terjessze, nem tette: „*Sehol sem tanuljuk Isten ígéjéből, hogy az Isten ígéjét és a vallást tűzzel-vassal kell terjeszteni*” – vallja, mert „*Az Istennek önmagának eleitől fogva gondja volt és lesz az ő igazságára*”. S mindezt akkor tanítja, amikor Európa testét keresztül-kasul vallásháborúk szaggatják, egét pedig a másként gondolkodók (eretnekek) mágyái festik vörösre, Rómától Genfig.

E dávidferenci mindig-továbblépni-tudás az unitarizmus alapjellege?

– Azt hiszem, igen. Istent egészen sosem lehet elérni. Egyet mindig kell még lépni. Isten = Élet. Élet = változás. Változás = vallás. A vallás tehát: Is-

ten állandó tettenérése az állandóan változó itt és mostban.

A vallások a kultúrák szüleményei. Az unitárius vallás az erdélyi lelkület vallása?

– Tudomásunk szerint ez az eszme először Lengyelországban (szociniánusok) és Erdélyben szerveződött egyházzá. Erdély az egyetlen olyan terület, ahol intézményesülve évszázadokon át fennmaradt, erőteljes nemzeti vonásokat hordozva magán. Az unitárius eszme azonban felbukkant a világ legtávolabbi helyein is (például Ausztráliában, Dániában, Finnországban, Indonéziában, Indiában, Pakisztánban, Spanyolországban, Franciaországban, Angliában, az Egyesült Államokban, Németországban, Nigériában), szintén térítés nélkül. A belőle sugárzó erkölcsi/etikai magatartás, életstílus elég rugalmas ahhoz, hogy minden kultúrában otthonra találjon, s minden nemzet és minden hitvallású nép leányaiban és fiaiban az igaz emberit megszólítva az istenit hozza felszínre.

Néha hallani, hogy az unitáriusok nem keresztények... (?)

– A vád egyfelől rosszindulatból táplálkozik, másfelől tudatlanságból. Az unitáriusok valóban különböznek a legtöbb, magát kereszténynek ne-

vezőtől abban, hogy a jézusi tanítás szellemének való engedelmességet sokkal fontosabbnak tartják, mint egy később megállapított, egyedül üdvözítőnek kikiáltott hitet Jézus természetéről vagy egy bizonyos egyház tantételéről. Ne feledjük el, hogy ez utóbbiak alapján Jézus is eretneknek bizonyulna! Véglegesen tisztázni kellene, hogy a IV. századtól fokozatosan kialakuló egyházi dogmák elfogadóit, avagy Jézus követőit jelöli-e a keresztény megnevezés. Mi Istenhez Jézus példájának saját életünk általi megvalósításával törekszünk eljutni, azaz Jézus követői vagyunk. Amennyiben a keresztény Jézus-követőt jelent, az unitáriusok keresztények. Egyébként is kinek van joga másokról megállapítani vallási hovatartozásukat? Értéktelüket ezzel legfeljebb önmaguk fölött mondják ki.

Az unitarizmus kereszténységen belüli helyzete igen emlékeztet a buddhizmuson belül kialakult helyzetre, ahol a vallásalapító eredeti eszméit és tanait következetesen csak egy parányi kisebbség őrizte meg. Mindkét esetben a többség istent csinált az alapítóból, és ezáltal a transzcendentális, dogmatizáló spekuláció véget nem érő útjára lépett.

Az „unitárius kereszténység” önmegjelölés tehát e másságot (nem a páli, hanem a jézusi eredetet) hivatott kifejezni.

Pontosabban mit?

– Hadd meséljek el egy történetet, amely talán a legerőteljesebben fejezi ki a lényegét. Igen figyelemre méltó, hogy e történetet egy olyan jezsuita írja le, aki Indiában született, s többnyire ott is tevékenykedett, így nemcsak a belül élők elfogultságával, hanem a külsők objektívebb látásával is szemlélni tudta a kereszténységet.

A történet így hangzik:

„Sok évi munka után a feltaláló felfedezte a tűzgyújtás titkát. Szerszámaival elvitte a hóval borított északi területekre, s megtanított egy ottani törzset a tűzgyújtásra és annak előnyeire. Azok aztán annyira megörültek ennek az újdonságnak, hogy még csak eszükbe sem jutott, hogy köszönetet mondjanak a feltalálónak, aki egy nap szép csendesen továbbállt. Azok közül a nagy jellemek közül való volt, aki nem vágyott tiszteletre vagy hírnévre; elég volt neki az az öröm, hogy tudta, valaki hasznát vette találmányának.

A következő törzs lakói, akikhez ment, éppoly lelkesedéssel tanultak, mint az előzőé. De a helyi papok, féltékenységükben az idegen népszerűségére, megölették őt. Hogy a bűnténynek még a gyanúját is eloszlassák, a Nagy Felfedezőnek a képét a templom főoltárára helyezték, valamint külön liturgiát terveztek nevének tiszteletére és em-

lékének életben tartására. A lehető legnagyobb gonddal ügyeltek arra, hogy a szertartás legkisebb része se változzon, vagy maradjon el. A tűzgyújtó szerszámokat ereklyeként egy ékszeres ládikába helyezték, és azt tartották, hogy gyógyulást hoznak annak, aki hittel teszi rájuk kezét.

A főpap maga vállalta, hogy összeszedje és megírja a Felfedező életét. Ez aztán szent könyvvé vált, amiben a Felfedező szerető kedvességét követendő példaként ajánlották, csodálatos tetteit dicsőítették, emberfeletti természetét pedig hittellé emelték. A papok gondoskodtak arról, hogy a Könyvet a jövő nemzedékei is megismerjék, miközben tekintéllyel magyarázták szavait, szentséges életének és halálának jelentőségét. És könyörtelenül halállal büntették, vagy kiközösítették azokat, akik eltértek tanításuktól. S minthogy ezzel a vallásos tevékenységgel voltak elfoglalva, a nép közben teljesen elfelejtette a tűzgyújtás módját.” (Anthony de Mello: Szárnyalás)

Az unitárius kereszténység azt szorgalmazza, hogy mindannyian, egyénileg fedezzük fel a tűzgyújtás titkát. Legyünk felfedezői mindannak, amit Isten belénk elhelyezett (végső soron legyünk Isten felfedezői), vallásosságunk semmiképpen ne merüljön ki a/egy Felfedező imadásában.

Honnan ered az unitárius elnevezés?

– Csak feltételezéseink vannak. Az elnevezés utalhat a tartalmi lényegre vagy a reformáció gyakorlatának megfelelően – pl. lutheránus, kálvinista – a szellemi „kútfőre”. Leginkább mindkettőre. E szerint a lényegre mutató latin unus [est Deus] – Egy [az Isten] – indítja az elnevezést, amelyet feltehetőleg az Arius névre utalás egészít ki, mint aki az első századok egyistenhívő kereszténységének legmarkánsabb képviselője (a niceai zsinat nagy kiátkozottja). Számos 16. századi dokumentum egyértelműsíti az unitáriusok Ariusszal való kapcsolatba állítását. Mivel az ellenreformációs és protestáns társfelekezeti üldözések idején Arius nevének vállalása provokációnak minősült, attól a névvel jelöltek igyekeztek elhatárolódni. Azonban a tartalmi lényegre utalást annyira találónak érezték az unitáriusok, hogy már a legkorábbi időszakban azonosultak az eredetileg valószínűleg gúnyos érülettel adott unitárius megnevezéssel.

Mire vonatkozik ez az egység?

– Mindenekelőtt Istenre. De Istenen keresztül mindenre: a teremtésre, az emberre, a közös végső célokra. Az ember esetében ez elsősorban azonos értékadottságot, minden emberre egységesen ér-

vényes jogi és etikai kötelesség elismerését és vállalását jelenti.

Mi az egység feltétele?

– A különbözők összhangot kereső egymás-mellettisége. Ezek közösen alkotják az egységet. Az unitáriusok az egység hirdetésével együtt tisztelnek minden embert, minden kultúrát és vallást, mert azok mindegyike az isteni kijelentés (teljeség) egy-egy sajátos visszatükrözését őrzi.

E gondolkodás szabadelvűséget tükröz. Hogyan lehetne az unitarizmus szabadelvűségét összefoglalni?

– Íme egy töredékes összefoglalás:

Az egyetlen dogma, hogy *nem létezik dogma*. Tévesen azért beszélnek úgy valamely szabadelvű vallásról, mint visszájára fordított dogmatizmusról, mert – korlátolt rálátásuk szerint – csak azzal jellemezhető, amit nem hisz.

A *jellem* a vezéreszme, nem a hitvallás. Van ugyan egy közösen megfogalmazott hitvallás, de minden hívő maga alakíthatja hitét. Ezért kötelező a vallási türelem, a másság elfogadása.

Az értelem és a lelkiismeret *felelős szabadsága* fontosabb minden külső tekintélynél vagy hagyománynál. Így lesz az a személyes Isten személyes megtapasztalásának vallása.

Az *időszerűség és életszerűség*: az Evangélium ki-jelentéseiben inkább azt keressük, ami a mai gondokat érinti, mintsem a hagyományokat. Ez az idő-szerűség állandó párbeszédre kötelez a világgal, az idővel, a kultúrával és a tudománnyal. A tenger felé haladva marad hű a folyó a forrásához (Garaudy), a vallás pedig a világgal, a civilizációval való találko-zásban maradhat hű az Evangéliumhoz.

Ha jól tudom, az unitáriusok mégis fenntartással használják a „szabadelvű” önmegjelölést?!

Mind a „liberális”, mind a „szabadelvű” ki-fejezések számos olyan jelentéssel vannak megter-helve, amelyek vallási használatukat nehézkesé teszik. Éppen ezért szívesebben használjuk az „uni-tárius kereszténység” önmegjelölést. A szabadelvű-ségtől való részbeni elhatárolódást talán leginkább úgy lehetne szemléltetni, hogy míg egy szabadelvű számára egészen közömbös, hogy valaki mit hisz mindaddig, amíg egyáltalán hisz valamit, addig egy unitárius keresztény igyekszik mások segítségére lenni egy felelős és életszerű saját hit felépítésében.

Igazabb ez más vallásnál?

– Nem. Nincs egyedül igaz vallás, mint ahogy a csúcsra sem egyetlen ösvény vezet fel. Az ösvények járhatósága, egyenessége között azonban van némi

különbség. A vallások esetében ezt követelményként talán úgy lehetne megfogalmazni, hogy a vallás legyen egyszerű, tehát az Istenhez emelkedni vágyó lélek elé ne gördítse az átláthatatlanság, a teológiai körmönfonság akadályát, a lényegest a lényegtelenről jól különítse el, az értékek világában adjon határozott eligazítást, követőinek adjon erőt és bizalmat, derűt, és ne félelmet ébresszen bennük, az emberi természetből azt hozza felszínre, ami benne a legjobb és legnemesebb: az istenit. Mindezt a jó-Istenhez hasonlónak válás vágya mozgassa, és ne a büntető-Istentől való félelem. Az unitárius kereszténység a fentieknek igyekszik megfelelni.

Tekintély

Miért kell e kérdéssel foglalkoznunk?

– Mert a vallások esetében ez kulcskérdés, megvilágítása legtöbbször szándékosan mellőzött. Az unitarizmus megértésének talán a legjobb lámpása. Története leírja a vallás fejlődését. A fejlődés a kultúra és a tudomány világában is azért valósulhatott meg, mert a tudósok a külső tekintély (sokáig az egyház) helyett a tapasztalatot és az értelmet fogadták el irányítóul. Hasonlóképpen, a

vallás világában is a fejlődést a külsőről a belső tekintély irányában történő elmozdulás jelzi.

Jézus milyen tekintélynek engedelmeskedett?

– Jézus korában a „Törvény és a Próféták” jelentették a legfőbb tekintélyt. Ő az evangélium követőit felszabadította az „Írás” (Törvény) betűinek tekintélye alól, és helyette szellemük betöltését kívánta, amivel e külső tekintélyeket belső tekintélyé alakította. (Mt 5,17; 18,20) Istent állította a legfőbb tekintély helyére, akit azonban nem valahol kívül, hanem belül, lélekben (lényegével és igazságával azonosulva) lehet és kell imádni. (Jn 4,24) Ő mindenkor Isten – önmagában felismert – akaratára hivatkozott, egyedül annak akart megfelelni. Tulajdonképpen innen eredeztethető minden konfliktus Jézus és a külső tekintély korabeli képviselői között.

A külső és belső tekintélynek engedelmeskedők közti különbséget Jézus mesterien szemlélteti az irgalmas szamaritánusról mondott példázatában. (Lk 10,25–37)

És a keresztyénység...?

– Kialakulásától napjainkig olyan külső tekintélyeket szentesített, mint a Szentírás, egyház,

papság (pápaság), egyházi hagyomány. A reformáció a Bibliát állította a tekintély piederstáljára.

E külső tekintély szentesítése milyen következményekkel jár(t)?

– A külső tekintély, bármilyen forrásból származott is, megkötötte az Isten országa igazságát keresők szellemét, és igazolta a kényszer alkalmazásának jogosultságát a vallásban. Mindenekelőtt az emberektől *engedelmességet* kívánt. Az Isten-szeretetet (*theophília*) Isten-félelemmé (*theofóbia*) írta át, miközben e félelem fölötti uralom monopóliumát az egyházi emberek maguknak osztották.

A külső tekintélyt szentesítő egyház a hitet nem lelki élményként fogta és fogja fel, hanem a dogmák, a hitvallások és az egyházi hatalom elfogadásaként. Jézus követése helyett Krisztus imádását követeli, ettől téve függővé az egyháztagságot és az üdvözülést. Így alakult át a kereszténység dogmatikus tekintélyvallássá és tekintélykövető egyházzá, aminek logikus következménye (volt) a lelkiismereti és vallási szabadság korlátozása. Az általa igaznak nyilvánított vallást rákényszerítette az emberekre, s annak bírálóit, illetve tagadóit eretnekeként üldözte és büntette. (Tanulságul, hogy ennek eszközeiben milyen találékony, végrehajtásában milyen brutálisan kegyetlen tudott len-

ni, érdemes a világhálón rákeresni a következőre:
<http://www.youtube.com/watch?v=Rx8PdvOELvY>
- Catholic Inquisition and The Torture Tools)

Mit képvisel az unitárius vallás?

– A vallás nem metafizikai dogmák és hitvallások elfogadásában áll, még csak nem is azok megvallásában, hanem a lélek erkölcsi életében megnyilatkozó vallásos magatartásban, életvitelben. Ennek a belső megismerése és a külső kifejezése bennünk és általunk történik, természetesen mindig az adott kulturális minták segítségével. A tekintély forrása tehát nem rajtunk kívül, hanem bennünk van. Ez minden külső tekintéllynél nagyobb és parancsolóbb. (Erdő János)

A belső tekintély végső forrása tulajdonképpen *Isten*, aki az emberben az értelem megismerő, igazoló és a lelkiismeret helyeslő-helytelenítő tevékenységében segít kialakítani a vallás tartalmát s annak külső kifejezését. Így az értelem és a lelkiismeret őrzi azokat az ösvényeket, amelyeken minden ember eljuthat Istenhez.

A belső tekintély ítéletét mellőzni nemcsak gyávaság, hanem egyenesen árulás végső tekintélyünk, Isten ellen.

Értelem

Az unitarizmust gyakran vádolják túlzott racionalizmussal...?

– E vád (szándékos) félreértésből származik, ami a következőkből kiderül. Tanításunk szerint az értelem nemcsak racionális tevékenységet jelöl, hanem a szellemi tevékenység egészét átölelő fogalom, amely magában foglalja az intuitív gondolkodást, az esztétikai és a tudományos elképzelést, az *érzelem* magasabb szintjét, valamint a vallási és erkölcsi hitet. Így mondhatta Boros György püspökünk, hogy: *„közelebbről ismerve, azt kell mondanunk, hogy az unitárius nagy gondolkodók inkább voltak misztikusok, mint racionalisták... nem(csak) az ész jogát keresték, hanem a hit igazságait védelmezték az elhomályosító dogmák ellen, amelyek végső soron racionális spekulációk szüleményei.”*

Az értelem *„Isten lényegének egy szikrája az emberben”* (W. E. Channing), a lélek megismerő képessége, az ember szellemiségének mutatója és felemelkedésének egyik tényezője.

Jézus egész működésében arra törekedett, hogy az embereket felszabadítsa a társadalmi előítéleteket és strukturális erőszakot legitimáló külső tekintély uralma alól, és ítélőképességüket, azaz gondolkodásuk szabadságát helyreállítsa azáltal,

hogy minden embert a közvetlen istengyermeki viszony felismerésére hívott.

A vallásban az értelemé az utolsó szó?

– Értelmünknek joga és feladata, hogy kutassa a kijelentést, értelmezze vallásos élményeinket, és folyamatosan vizsgálja a hitelveket, hogy azok összhangban vannak-e a mindenkori legjobb tudásunkkal. Nincs joga azonban elvetni vagy megtagadni a vallás egyetlen hitelvét vagy megállapítását sem pusztán azon az alapon, hogy az észfeletti, s mint ilyen, meghaladja az értelem megismerő képességét. A hit meghaladhatja és meg is kell, hogy haladja az ésszerűség határát, de sohasem lehet tudásunkkal ellentétes előjelű, értelmünknek ellentmondó. (Varga Béla)

Tehát innen érthető meg a pre-transz tévelygés?

– Igen. A dolog lényege a következő: manapság divatossá vált a vallás világában az irracionálitás, mondván, hogy a vallás eleve nem lehet racionális. Csakhogy a nemracionálisnak két nagy tartománya van, amelyek a tudati fejlődés sorrendiségében követik egymást. Az egyik a babonás-mágikus *preracionalitás* (racionálitás előtti), a másik a ráción felépülő, de annak határait belátó és azt meghaladó *posztracionális* szint a hozzá tarto-

zó vallási átéléssel. Ma sokan, akiknek az igényesebb vallásosság hozzáférhetetlen marad, vagy akiket az elbátortalanít, a rációtól menekülve ugyanak fejest a preracionális világába, miközben a ráció fölötti valóság létéről szónokolnak. Ők a pretransz tévelygés áldozatai, a keletimport – gyakran ősmagyarra adaptált – new-age és a keresztény fundamentalizmus által határolt vallási piac legkiszolgáltatottabb fogyasztói.

Az unitarizmus „második alapítása” a modernizmushoz kapcsolódik, amikor is a középkori preracionális vallásosságon való túllépés az egyéni vallási preferencia és ráció nevében a legdicsőbb eredménynek számított. Erről a megtett útról semmilyen körülmények között nem hajlandó az unitarizmus lemondani, azaz preracionális vallási praktikákba és hiedelmekbe nem bonyolódik (kecsegtető népszerűség vagy könnyű jövedelem kielátása ellenére sem). Ugyanakkor azonban tudatában van annak, hogy a józan racionalitással csak az út felét tette/teszi meg, a második fél a rációra épülő, de azt meghaladó szellemi megismerés és átélés tartományában van. Az Egy ott, az egység-élményben válik mindent magába ölelő valósággá, és lesz az együvé tartozás tudatából fakadó szeretet forrásává.

Mindez hogyan valósulhat meg?

– Kettős módon. Az első az értelem zavartalan működése által, amelynek feltétele a szabadság. Az unitárius kereszténység biztosítja az értelem teljes szabadságát, lehetővé teszi, hogy az ember szabadon használja értelmét a vallás és az erkölcs igazságainak keresésében. Az értelem elnyomását vagy megtagadását önmagunk megtagadásának tekintjük, mely egyet jelent a bennünk levő világgal szembeállítással, véka alá rejtésével.

A második közvetlenül a vallási-szellemi átélésre néz. Ehhez az unitarizmus számos vallási gyakorlatot kínál. Ezeknek azonban nem az elszigetelt, „lelkigyakorlat” jellegű gyakorlására, hanem a konkrét, mindennapi élethelyzeteken belüli megélésre buzdít (örvendetes, hogy újabban – főként ifjúsági szinten – a lelkigyakorlatok elterjedésében vannak). Ilyen például az imádkozásnak ama unitárius – nyilvánosságtól és kegyes pózoktól tartózkodó, gyakran a nem imádkozás vádját kiváltó – formája, amit leginkább Istennel való folyamatos és titkos társalgásnak nevezhetünk. Egy másik az Egység felismerése mindenkiben, Isten arcának meglátása az embertársban, Isten testének felismerése a minket körülvevő világban... Legegyszerűbb „posztracionálisra hangoló” gyakorlata pedig így hangzik: minden helyzetben légy

kész úgy nézni magad köré, hogy lásd meg az ott lévő gyönyörűt, a Szent átragyogását. És tekintsd minden helyzetbeli kötelességednek egy kis időre átadni magad ennek az élménynek.

A lelkiismeret

Isten hangja bennünk?

– Pontosan. Itt azonban nem árt némi óvatosság. Mert amit az emberek általában lelkiismeretnek neveznek és éreznek, az nem más, mint a szocializáció által bensővé tett társadalmi normák, erkölcsi szabályok iránti megfelelési kényszerérzet. Ez ama valódi benső tudatosságnak, istenismeretnek legfeljebb az előfutára. Gyakran legnagyobb akadálya.

Magunkban sokféle hangot hallhatunk, Isten hangjának felismerése azonban lelki iskolázottságot és önismeretet igényel. Ezért mondhatjuk, hogy Istent olyan mértékben ismerjük, amilyen mértékben önmagunkat megismertük. A lelkiismeret a transzcendens idefele eső arca.

Miben segít ez a hang?

– Mindenben, ha figyelni tudunk rá. A jóban támogatásával, biztatásával (bennünk nyugalom, melegéretet árad szét), a rosszban ellenkezésével. Szüntelenül mérlegelő tevékenységével pillanatnyi valónkat az Örökkévaló tükrében állítja elénk. A mindenséghez méri oda „részvaló” voltunkat. Lényegében szándékainkat és szellemi–erkölcsi eszményeinket önvizsgálat–önbírálat formájában hasonlítja össze. Megvilágítja előttünk a végleges-ségi értékeket, és az erkölcsiség követelményeit kötelességgként állítja elénk.

A lelkiismeret minden emberben azonos?

– Az erkölcsi törvény egyetemes, de az a lelkiismeretben mindenkor személyes formát kap, hiszen közvetlenül kapcsolódik a személyes (tehát át nem ruházható és mástól át nem vehető) létértelelemhez. Minden ember egy végső és felszámolhatatlan magányban él lelkiismeretével.

Tehát nevelhető?

– Igen. Az ember állandó változásával, fejlődésével együtt növekszik, tehát a belső, szellemi növekedés tulajdonképpen a lelkiismeret minőségi növekedését is jelenti. A kettő nem választható el egymástól. Éppen ezért nevelésében kiemelked-

nek a vallási gyakorlatok, a rendszeres önvizsgálat, az imádkozás, az abszolút értékek gyűjtése és megélési lehetőségük keresése, a jó gyakorlása, a próféták, vallásalapítók és kiemelkedő szellemiségű emberek életének megismerése és hasonlók.

A lelkiismeret növekedésének többféle mutatóját ismerjük. Ilyen lehet, hogy milyen mértékben tudtuk *önösségünket* (ego) legyőzni, és *szellemi énünknek* tág teret engedni. Vagy ami lényegében ugyanaz: mennyire tudom életemet itt és most értelmesen megélni azáltal, hogy az önmagamban felismert, a csak és kizárólag önmagam által betölthető személyes létértelmemhez a legközelebb eső viselkedést és cselekvést választom. Vagyok-e viselkedésemben a legsorsdöntőbb és legközönsége-sebb helyzetekben egyaránt Isten ama egyetlen és megismételhetetlen képmása?

Mi az én, az ego?

– Az *én* az isteni *Énnek* egy életre vállalt, anyagi és érdekektől vezérelt világban eljátszott, önállósult tudatú szerepe. Az emberi lét igazi kihívása – lényegében erről a feszültségről szól minden szellemi hagyomány, vallás –, hogy az *én* soha nem tud egészen megfelelni az *Énről*, de annak egészen átadni sem tudja magát. Az értékes önmegtágadás mindig az *én* háttérbe vonására utal, hogy

az isteni *Én* nagyobb teret kaphasson tudatunkban, életünkben. Ebben az *énünk* („önmagunk”) legyőzésére néző küzdelemben van kiemelt szerepe a lelkiismeretnek.

Kívülről kényszeríthető-e a lelkiismeret?

– „Nincs nagyobb esztelenség, sőt lehetetlenség, mint külső erővel kényszeríteni a lelkiismeretet s a lelket, aki felett hatalommal csak teremtője bír.” (Dávid Ferenc)

Hogyan nyilvánul meg az ember életében a szabad lelkiismeret?

– Kettős síkon: az egyik a személyessé tett hitre, a másik az erkölcs megvalósítására vonatkozik. Korunk nagy tragédiája, hogy a tudás elszakadt az életviteltől, az erkölcs a gyakorlattól. A szabad lelkiismeret által kialakított hit az autonóm (öntörvényű) erkölcsi felelősség érzetét is létrehozza. Unitárius eszmény a hit és cselekedet, a tudás és életvitel egysége.

Isten

Ki Isten?

– Isten a Van. Az egyedüli Létező, akitől minden létező létét nyeri. Isten a világ szellemi lényege. Kezdetben: Isten személyes létező valóság.

Mi az Isten név?

– Az Isten név – mint vallási szimbólum – legfőbb közös értékeinket és vallásos életünk végső céljait egyesítő fogalom.

Hány Isten van?

– Egy, aki számtalan szinten és formában nyilvánul meg. Ő a sokféleség mögött az egység, az egység mögött a sokféleség. Egységét tanítja a Biblia is (erről a pontról indult el a késő középkori antitrinitárius mozgalom), de az értelem és a vallásos tapasztalás is ezt igazolja.

Számtalan szinten és formában... Ez nem politeizmus?

– A leghatározottabban nem. A politeizmus többistenhitet jelent. Amikor azt mondjuk, hogy Isten egy, ezzel lényegében azt is állítjuk, hogy Isten az egyetlen Létező, a Van. Így minden, amit létezőnek látunk és tapasztalunk, Isten önmagából

kiáradt teremtése, sajátos megjelenése, állandó és elszakíthatatlan kapcsolatban Vele.

Ha mindenképpen görög fogalmat kívánnánk használni, az unitárius istenhitet leginkább a *panentheizmus* fogalmával írhatnánk le. Vigyázat: nem tévesztendő össze a panteizmussal, amelynek klasszikus képviselője Spinoza. A panteizmus Istent a világegyetemmel azonosítja, és kizárólag Isten immanens, világban levőségét állítja: „minden Isten.” Eszerint a Szentség mindenben benne van, miközben az mégsem több, mint a mindenek algebrai összege.

Az unitárius panentheizmus egy időben ismeri fel Isten immanens és transzcendens jelenvalóságát. A *pan* (minden), *en* (-ban, -ben) *theos* (Isten) szó szerinti jelentése tehát: „minden Istenben van” (immanens, ittlévő), de Isten ugyanakkor több, mint a mindenség (transzcendens). Isten „itt van”, de több is, mint ami „itt van”. Bennünk és körülöttünk van, de tőlünk elérhetetlen távolságban is. Vagy fordítva: Isten, aki a világmindenség szuverén–szerető ura és gondviselője „ott kint”, nemcsak időszakos természetfölötti beavatkozások idején van jelen „itt bent” az ember tapasztalati világában, hanem állandóan.

Akkor Isten mégis hogyan más, mint az ember?

– Válaszként célravezető bibliai képet használni. Az ember Isten teremtménye, mint minden más létező, de sajátos abban, amit a teremtéstörténet úgy fejez ki, hogy Isten képmását viseli (1Móz 1,27), vagy Isten lelkét (ruach = Szellem, 1Móz 2,7) hordozza. E kifejezések lényegében arra vonatkoznak, hogy az ember egyedül rendelkezik önreflexív tudattal, öntudattal, amely által képes felismerni – de elvéteni, eltagadni is – valódi mivoltát.

Elvontabban fogalmazva: az ember Istentől nem ontológiai értelemben különbözik, hanem pszichológiai vagy tudati értelemben. A vallásos növekedés útja a lényegazonosság minél teljesebb realizálása, az „Isten gyermekévé válás”.

Bizonyítható-e Isten létezése?

– Nem, de nem is szükséges. Aki nem hisz Istenben, azt úgysem győznék meg az észérvek. Nemléte sem bizonyítható. Isten lényegéhez tartozik ez a bizonyíthatóság-fölöttiség. Lényegében ez a tanulság vonható le abból a nagyszámú isten-érv-bizonyítási kísérletből, amelyek az elmúlt évszázadokban napvilágot láttak. A legismertebbek Aquinói Tamás, Anzelm, Descartes, Pascal, Gödel, Paley nevéhez fűződnek. Istent nem lehet bizonyítani vagy cáfolni, csak megélni vagy meg nem

élni. Ilyen megélési tapasztalatokhoz juttathat az istenhit, amelyben a tapasztalások, ha egyre állandóbbakká válnak, az istenhitet átalakítják egy olyan bizonyossággá, amit méltán nevezhetünk istentudásnak.

Vigyázat: a valódi istentudás azt is tudja, hogy amikor a legbizonyosabbnak véljük tudásunkat, akkor tudunk Istenről a legkevesebbet!

Milyen Isten?

– Minden vallás megpróbálja megfogalmazni Isten tulajdonságait, jellemzőit. Ezek emberi kategóriák, de emberként csak ezekkel írhatjuk körül azt, akiről hiteles ismerettel csak a belső megtapasztalás nyomán rendelkezhetünk. Íme néhány megállapítás, amely Jézus tanításából és a hívő ember tapasztalatából leszűrhető:

- Isten létezése önmagából ered, önmagának az oka és a célja;
- Isten szellemi, lelki valóság, nem anyagi (Jn 4,24), ezért láthatatlan és kiábrázolhatatlan, tökéletes, szent, öntudatos, személyes Létező;
- Isten szeretet (1Jn 4,16);
- Isten Atya (Mennyei Szülő), ezért minden ember egymásnak testvére.

Beszélg róla!

– Buber mondja, hogy nem lehet Istenről beszélni, csak Istenhez. Ez minden mélyen szellemi ember tapasztalása. De eleget téve a kérdésnek, hát íme:

Isten a gondolat és a szeretet tengere, aki úgy foglal magában minket, mint a tenger a hullámain. Ő nemcsak a világon kívülálló uralkodó, nem elmélet, száraz dogma, hanem élő valóság. Az isteni szellem jelenvalóságát tapasztaljuk mindenütt, a természetben, a történelemben, a gondolatban. Isten testet ölt bennünk. Ezért mi „benne élünk, mozgunk és vagyunk”. (ApCsel 17,28) Szemünkkel Ő szemléli a világot, fülünkkel Ő hall, kezünk mozdulatában Ő az akarat, és mégis, vagy talán épp ezért: a mindig ismeretlen, a megfejthetetlen, a saját arcunkra nem formálható. Mindenütt nyilvánvaló és mégis „elrejtőzködő”. (Ézs 45,15)

Minden az isteni szellem kifejeződése, s így a fizikai törvényeknek is erkölcsi értéke van. (Emerson) Isten nemcsak a múltban jelentette ki magát, hanem Ő ma is szól hozzánk, aktivitása egy pillanatra sem szűnik meg. Éppen ezért helyesebb, ha nem azt mondjuk, hogy Isten *van*, hanem inkább valamely aktivitást kifejező igét használunk: pl. Isten *történik*, Isten *teremt(ődik)*...

Isten aktivitása miben nyilvánul meg?

– Hát nézz magad köré, és figyelj! Még csak el-
téveszteni sem lehet! A cselekvő Istent látjuk min-
denben magunk körül, csak meg kell tanulni úgy
ránézni, rácsodálkozni a körülölelő világra – és
főleg úgy látni.

A teológia, amely rendszerben gondolkodik,
ugyanezt mondja, csak kissé strukturáltabban. E
szerint Isten aktivitása a következőkben nyilván-
ul meg: A teremtésben, gondviselésben, a min-
denséget megtöltő szent lelkében. Hitünk szerint
ezek feltételezik egymást. Isten teremtett min-
den létezőt, de teremtése inkább tekinthető egy
útraindításnak, kezdetnek, mintsem megérkezés-
nek, befejezettségnek.

Mi a gondviselés?

– Istennek azt a szeretetteljes törődését, gon-
doskodását értjük ezen, amellyel az állandó fej-
lődésben levő világ összhangos működését fenn-
tartja. Isten nem hagyta magára a megteremtett
világot, hanem szüntelenül gondoskodik róla.

A gondviselés tulajdonképpen Isten jelenbeli
teremtő munkájának a megnevezése.

Mire visel gondot Isten?

– Mindenre és mindenkire. A legparányibb teremtménytől a legértékesebbig, hisz Isten gondviselése egyetemes és egyéni egyszerre.

Megszűnhet-e Isten gondviselése irántunk?

– Nem! Jóllehet az ember úgy érzi, hogy Isten némely pillanatban közelebb van hozzá, máskor meg elviselhetetlenül távol, mégis el kell utasítanunk bizonyos vallások *különös gondoskodásról* szóló gondolatát. Például, amikor a televíziós prédikátor azt bizonygatja, hogy valaki csodás módon – lehetőleg épp az ő imájától – azért gyógyult meg, mert Isten szereti őt, és akarta a gyógyulását, akkor a betegségben tovább gyötrődő nézők felé mi az üzenete (azonkívül, hogy tegyenek nagyobb adományt)? Hogy őket nem szereti Isten, és nem akarja gyógyulásukat?

Hasonlóan el kell utasítanunk azt a képzetet, hogy Isten valamiféle szeszélyes önkényúr vagy varázsló, amolyan alkalmyszerűen megnyilvánuló isten. Isten nincs közelebb hozzám az örömben, mint a bánatban, a fényben, mint a sötétségben... Isten mindenkor tökéletesen gondot visel minden teremtményére, de a világ összhangos működésének a fenntartása esetenként az egyén részéről sorscsapásként vagy balszerencseként ér-

telmeződhet. Azonban gyakran épp a szenvedés elviselésének képességét kialakítva jutunk közelebb a létértelem megtapasztalásához, és ragyog fel a szenvedésben is Isten gondviselése.

Nincs arra szükség, hogy Istent akarjuk irányítani, miképpen bánjon velünk. Csak arra a tudásra van szükségünk, hogy miként éljünk az örökkévaló erővel, hogyan hangoljuk rá arra önmagunkat.

Mi a feladatunk?

– A teremtett világban mindennek megvan a maga szerepe, célja és hivatása. Ez fokozottan érvényes az emberre. Az ember hivatása, hogy a világ tökéletesedésében, fejlődésében aktív szerepet vállaljon, „Isten munkatársává” nemesedjék. Ezt az egyetemes feladatot minden embernek le kell fordítania a maga egyedi és megismételhetetlen életére – és azt teljesítve találhat rá életének sajátos értelmére. Ha erre az útra rátalál, mintha erői megújulnának, mintha élete új ízet és új zenét kapna, mintha lelkiismeretének vitorláit kibomlalnának, és a Szellem szelétől dagadnának. Senkinek nem kell más feladatát teljesítenie, senkinek nem kell a más életértelmét megvalósítania – mindenkinek a magáét. Ez a „légy önmagad” vallási parancs valódi értelme, amelyet minden hiteles vallási hagyomány megfogalmaz. Az unitarizmus

sarkalatos értékeként megjelenő szabadság helyes értelme is ebben az irányban mutat.

Ha Isten mindenre gondot visel, az ember munkájára még milyen szükség lehet?

– A munka az ember emberré válásának lényegi eszköze, amellyel részt vehet a világot szüntelenül teremtő, tökéletesítő isteni aktivitásban. Isten gondviselése nem helyettesíti az ember öngondoskodását. Mi több, Isten azzal az ember szabadságát biztosítja, amelyet Jézus is hangsúlyozott: „Az én Atyám mind ez ideig munkálkodik, és én is munkálkodom”. (Jn 5,17) Ebben a meggyőződésben nyer értelmet az ősi népi életbölcseesség is (Rezi Elek): „Segíts magadon, s az Isten is megsegít.” A modernizáció egyik mellékhatása, hogy sokan elidegenednek saját munkájuktól. Ezért annál tudatosabban kell arra törekednünk, hogy munkánkat újra szakrális cselekvésként, „művelésként” (kultúra) tudjuk látni és végezni.

Rossz, szenvedés

Valóban a szenvedés helye ez a világ, ahogy azt sok vallás hirdeti?

– Mivel a világ Istentől származik, a jóság jegeit hordozza magán. Így az földi hivatásunk megélésének áldott helye, és nem büntetésünk lerovásának színtere. Ezért határozottan elutasítunk minden olyan megnyilvánulást, amely a világ, az élet rombolását, pusztítását eredményezi.

Ha bármely vallás életellenes, akkor elkerülhetetlenül életellenes az általa hirdetett isten is, és életellenesek a „jámbor” hívek is.

Miért van mégis a rossz, a szenvedés?

– Gyakran kérdezzük, hogyha Isten jó, miért engedi meg a rosszat, miért nem szünteti meg a szenvedést. Meggyőződésünk, hogy nem Isten adja a rosszat, a szenvedést gyermekének, az embernek. Azok sokkal inkább helytelen életvitelünk, téves szabadakarati választásunk, rossz emberi viszonyulásunk eredményei. Ugyanakkor a világmindenség a maga Istentől rendelt életét élve gyakran termel olyan eseményeket, amelyeket az ember természeti csapásokként, katasztrófákként él meg. Ilyenkor az ember személyes érintettségének, veszteségének fájdalmában hajlamos Is-

ten személyeskedő csapásaként értelmezni saját helyzetét, és nehéz tudomásul vennie a máskor magától értetődő igazságot, hogy a világmindenség nem az emberért van, hanem az ember annak része.

Miközben emlékezünk arra, hogy a szenvedés természetes velejárója az emberi életnek, akárcsak az öröm és boldogság, különbséget kell tennünk a szenvedés formái között. Van szenvedés, amelynek külső enyhítése, felszámolása emberi kötelességünk, és van szenvedés, amely el nem vehető az egyéntől, de együttérzéssel elviselhetőbbé tehető.

Tehát nem a beletörődés az, amit tennünk kell?

– Nem, fokozott tudatosságra kell törekednünk. Az unitárius szellemiség szerint minden pillanatban, a megpróbáló élethelyzetekben is arra kell figyelni, hogy miként van velünk Isten. Átéljük, hogy a nehéz helyzetekben is velünk van, hisz megsokszorozza lelki erőnket, növeli türelmünket, kitartásunkat, segítő társakat és segítségre szoruló társakat rendel mellénk, mások szeretetével övez, és szeretetünkkel övez másokat, valamint növeli tudásvágyunkat, hogy felszámolhassuk a szenvedés forrását.

Ha sikerül kialakítani a szenvedés elviselésének képességét, Istenhez kerülünk közelebb, és így

önmagunkhoz, életünk sajátos értelméhez. Vagy ami ugyanaz: ha Istennel való kapcsolatunk megerősödik, szenvedésünk értelmet nyer. Mindezek mellett tagadhatatlan: mindig marad értelmetlen szenvedés is a világban.

Istennel való kapcsolatunknak milyen formái vannak?

– Istennel való kapcsolatunk formák felett áll, Ő mindig velünk van úgy, ahogy nappal a fény, éjszaka a sötétség.

Ha mégis részletezésre törekszünk, azt mondhatjuk, hogy Őt a gondolat és érzés szintjén tetten érhetjük az értelemben és a lelkiismeretben – belső tekintélyünk két forrásában – érvényre jutó isteni kijelentésben. A szavak szintjén Istennel az imádkozás köthet össze.

Kijelentés

Mit kell érteni az isteni kijelentésen?

– Isten szüntelen teremtő/gondviselő tevékenységének azt a megnyilvánulását, amely által egyre jobban megismerteti magát az emberrel, s ezáltal az ember tökéletesedését segíti. A kijelen-

tést az ember vallási élmény formájában éli át, vallási élményeit az ember kijelentésként értelmezi.

Egyedül Krisztusban jelentette ki magát Isten?

– Akik azt állítják, hogy Jézusban Isten a maga teljességében megjelent a földön, s hogy Jézus Istennek *egyetlen* fia, magát Istent szorítják korlátok közé. Ez nem állítása, hanem tagadása Isten gondviselő atyaságának. Eszerint a „Mi Atyánk” csupán tényleges tartalom nélküli megszólítás. Csak egyetlen pont (Jézus) volna, ahol Isten találkozik és érintkezik az emberrel?

Mit tanítanak hát az unitáriusok a kijelentésről?

– Isten minden pillanatban és minden gyermeke számára szüntelenül kijelenti magát. Az ember azonban a valláserkölcsi igazságokat csak fokozatosan, az alacsonyabb fokról a magasabb fele haladva tudja felfogni. Így az ember oldaláról nézve azt mondhatjuk, hogy Isten kijelentéseiben nem kész igazságokat közöl, hanem olyanokat, amelyek az ember belső növekedésének, önmegvalósításának arányában tudatosulnak. Az isteni igazságok felismerése történhet közvetlenül a szent lélek munkája által és közvetetten a Szentírás(ok), a természet, a történelem, a művészi alkotások által.

Mi a „szent lélek”?

– Istennek azon tevékenységét jelöljük e fogalommal, amikor teremtményeivel közvetlen kapcsolatot létesít. *„A szentlélek Istennek reánk ható, bennünk működő, minket felemelő és hatásaiban megszentelő ereje.”* (Varga Béla)

Ki lehet részese?

– Mindenki, hisz Isten tevékenysége (= szent lélek) állandó, egyetemes. Tehát bárhol, bármikor, bárki részese lehet ajándékának, olyan mértékben, amilyen mértékben azt felfogja és megvalósítja. *„Isten bennünk lakozó erejét valóban akkor tapasztaljuk és érezzük, ha Istennek fiai [gyermekei] vagyunk.”* (Dávid Ferenc)

Hogyan segítheti ezt az ember?

– Ha igyekszik akaratát összhangba hozni, ráhangolni Isten akaratára. Isten akaratának megismerését és az azzal való azonosulást segíti a tanulás, az elmélkedés és a vallásos gyakorlatok, mint például az imádkozás, a templomlátogatás, a jó cselekedetek gyakorlása és a böjtölés (!).

Imádkozás

Mi az imádkozás?

– Hagyományos (szűkebb) értelemben: beszélgetés Istennel, mennyei Atyánkkal. Istennel való legszemélyesebb kapcsolatunk megnyilvánulása. „Te pedig amikor imádkozol, menj be a belső szobádba, és ajtódat bezárva imádkozzál Atyádhoz titokban...” (Mt 6,6) Jézus tanítása alapján az unitáriusok elutasítanak minden közbenjárót Isten és ember között; ha valaminek politikum- és álarcmentesnek kell lennie, akkor az az imádság.

Isten mindent tud, még mielőtt kimondanánk, (Mt 6,32) ezért imánkkal nem Istent kívánjuk megváltoztatni, befolyásolni, hanem önmagunkat. Az imával együtt járó önvizsgálat és értéktisztázás hozzásegít ahhoz, hogy az adott itt és mostban Isten akarata, az isteni világ rendje világosabbá váljon számunkra, és ezáltal saját helyzetünket, feladatunkat – immár Isten segítségét érzékelve – a mindenség tükrében lássuk. Imádságunk által tehát nem a feladatok lesznek könnyebbek, hanem mi leszünk bölcsebbek és erősebbek azok teljesítéséhez.

És tágabb értelemben?

– Tágabb értelemben imádkozás minden olyan emberi megnyilvánulás (gondolat, szó és tett), amely az Örökkévaló jelenvalóságának tudatától van átítatva. Unitárius életeszmény Istennek e legszemélyesebb jelenlétében élni, biblikusan szólva: Isten arca előtt. Az ima Istennel való beszélgetés, de a beszéd nem mindig feltételez szavakat.

Ahogy Anthony de Mello is mondja, van, amikor mi beszélünk, és Isten hallgat; van, amikor Ő beszél, és mi hallgatunk; van, amikor egyik sem beszél, és mindkettő hallgat; és van, hogy egyik sem beszél, és egyik sem hallgat: csak a csend van. De együtt haladunk az úton, útítársak vagyunk. Ilyen istentudatban éli mindennapjait az unitárius ember, állandó, derűs, hangtalan társalgásban Istennel.

Innen érthető meg, hogy az unitáriusok gyakran nem imádkoznak az asztal mellett?

– Valóban, gyakran *nem látható*, hogy bizonyos unitáriusok – köztük egyházi emberek – imádkoznának az asztal mellett (tisztelet a kivételnek). Anélkül, hogy némelyek vallástalanságát próbálnánk most elpalástolni, fontos tudni, hogy imánkat oly közvetlen, titkos társalgásnak tekintjük, hogy nemcsak a formális elemektől (pl. sajátos ruhá-

zat, eszközök, rituális mozdulatok) tartózkodunk az imádkozás rendjén, hanem annak demonstratív mutogatásától is. Az imádkozás a legintimebb cselekedetek egyike. Nehéz őszintén imádkozni, amikor tudjuk, hogy mások is látják. Természetesen a „tanúságtevő”, pedagógiai célzatú nyilvános imádkozásnak is megvan a maga sajátos értéke, de felfogásunkban a jézusi parancs átléphetetlen: titkon, lelked belső szobájában. Különösen a Zsoltárok buzdítanak a tanúságtevő, nyilvános imádkozásra, és azt a kegyességüket hivalkodóan gyakorlók hallják meg a legszívesebben.

Hit

Mi a hit?

– Két idézet jut azonnal eszünkbe, amikor a hitről van szó. Az egyik a Zsidó-levélből származik (11,1): *„A hit pedig a remélt dolgokban való bizalom, és a nem látható dolgok létéről való meggyőződés.”* A másik az Unitárius Kátéból a 48. kérdés válasza: *„A hit bizalom Istenben, mely által gyermeki kapcsolatot teremtünk Istennel, gondviselő Atyánkkal.”*

A hit természete szerint mindig paradox, mert hinni csak abban lehet, ami (még) nincs. De ha hi-

szünk benne, azonnal létezővé válik, mert a hit az ember legegységibb intuíciója és legerősebb teremtő funkciója.

A hit inkább érthető igeként, mint főnévként; folyamatként, semmint állapotként. Inkább újra és újra, mint most vagy soha. Hinni annyi, mint nem tudni biztosan hová, de mégis menni – bizalommal. Egy utazás térkép nélkül. (Buechner)

A hit legerősebb formája az Istenben való hit, mert Ő az ember által felfogható leghatalmasabb láthatatlan Létező. Így a hit voltaképpen életgyakorlat, olyan életvitel, amellyel Isten szeretetére válaszolunk. Hogyan főzöd meg családod ebédjét? Mit teszel, amikor Jerikóból Jeruzsálembé menet találkozol egy összevert – vagy házassági válságban levő, vagy gyászoló, vagy alkoholistá, vagy nélkülöző, vagy kisnyugdíjú, vagy súlyos betegséggel diagnosztizált – emberrel? Hogyan beszél, viselkedsz embertársaid között? Mit és hogyan teszel, amikor egyedül vagy?

A valódi hit nem hiedelmek gyűjteménye, hanem személyes, élő hit.

S a kétség...?

– A közfelfogással ellentétben, a kétség nem jelenti a hit ellentétét, annak része. (Paul Tillich)
Valójában a kétségeken, szárnyalásokon és zuha-

násokon megedzett hit az igazi hit. (Ennek megértésében Ady Endre vagy József Attila istenes versei sokat segíthetnek.) A személyessé tett, megküzdött hit igazabb minden örökölt vagy másoktól készen kapott hitnél. Erre utal a mondás, hogy *„Istennek nincsenek unokái, csak gyermekei.”*

A hit *lehetősége* Isten ajándéka bennünk (Ef 2,8), amelyet szabadon kibontakoztathatunk, vagy csírájában veszni hagyhatunk.

Miben higgyünk?

– Hinni mindenben lehet, például pénzben, hatalomban, bűnben, az emberi jóságban, földi kisistenekben, a magunk vesztes sorskönyvében. De a hit olyan, mint az útjelző: amiben hiszünk, arra tartunk.

Mi unitáriusok arra törekszünk, hogy hitünk Istenben való bizalommá váljon, mert bízni csak abban lehet, aminek létezéséről meggyőződünk, és akinek gondviselését megtapasztaltuk. Az ilyen hit nem szemlélődő, kontemplatív, hanem aktív, cselekvő hit: *„Ugyanígy a hit is, ha cselekedetei nincsenek, halott önmagában.”* (Jk 2,17)

A hit esetében hogyan érvényesül az unitáriusokra oly jellemző arany középút?

– A vallások nagy többségénél a hit eldogmatizálásával vagy elracionizálásával találkozunk. Mi mindkét törekvést, a vallásosság változatlan dogmákban való megmerevítését vagy a túlzott ésszerűvé tételét, szélsőségesnek tekintjük. Az ész fényével átvilágított, de misztériumától meg nem fosztott hit útja számunkra az arany középút.

Ember

Bűnben fogantatott-e az ember?

– Ellenkezőleg, minden gyermek tisztának, jóra való képességgel születik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szocializáció során ne kerülhetne olyan hatások alá, amelyek rossz hajlamokat ébresztenek benne. A jóra való képesség azonban – mint isteni szikra – mindig megmarad az emberben. Ennek felébresztése és kibontakozásra segítése legfőbb nevelői és felebaráti hivatásunk.

Az ember rosszra való nyitottságát (gyarlóság) tagadni botorság lenne, de hasonlóan az, ha figyelmünket túlon túl lekötni engedjük általa, és

nem látjuk meg – némelykor a rossz cselekedet mögött – az eredendően jó embert.

Mi a helyzet akkor az eredendő bűnnel?

– Az eredendő bűn egy 4. századi dogma, amelyet a Krisztus-mítoszt életre hívó páli levelek teremtéstörténetéhez fűzött sajátos magyarázatai és bűnértelmezése alapján alkotott meg az immár császári hatalommal felvértezett kereszténység. Ezzel lényegében azt mondta ki, hogy minden út Rómába vezet, vagyis az egyházon kívül nincs üdvösség, mert a minden emberre kiterjedő bűn kárhozatától egyedül az egyház kínál gyógyírt az általa kisajátított Krisztus közvetítésével.

Ezzel szemben Ádám és Éva bűnbeesésének bibliai történetét úgy tekintjük, mint az akkori ember próbálkozását, amellyel a bűn és más emberi kérdések (miért kell dolgozni, miért fájdalmas a szülés, miért gyűlöli a kígyó az embert és fordítva stb.) eredetét kívánta megmagyarázni. A bűn mindenkinek személyes rossz cselekedete. Ellenkéntben állna Isten szeretetével és igazságosságával az, hogy az első – vagy akárhányadik – emberpár bűnét a mi bűnünknek tekintse.

Az ókori szemlélettel ellentétben, amely a gyermek és szolga közti azonosságot még fogalmi szinten is kifejezte (mindkettő görögül *pais*), Jézus a

gyermek tisztaságát, jóságát, Istenre való nyitottságát példaként állította tanítványai elé: *„Engedjétek hozzám jönni a kisgyermekeket, és ne akadályozzátok őket, mert ilyeneké az Isten országa. Bizony, mondom néktek, aki nem úgy fogadja az Isten országát, mint egy kisgyermek, semmiképpen nem jut be abba.”* (Lk 18,16–17)

Ki hát az ember?

– Az ember teremtmény, az Ég és a Föld, a Szellem és az anyag gyermeke. Fizikai létadottságai az anyagi létezők világába sorolják, a természet törvényei alá rendelik. Az emberben azonban a lényegadó a lelki, szellemi adottság. Isten lelkét viseljük magunkban, amelyet az anyagi valóság és az idő törvényei nem uralnak. Ezért arra vagyunk hivatva, hogy a létfenntartáson túl keressük és szolgáljuk az értékek világát, Isten országát. Erre törekvésünkben szól hozzánk Jézus felhívása: *„Legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes.”* (Mt 5,48)

Miért vétkezünk mégis?

– Növekedése során, különösképpen a környezeti hatások miatt, minden gyermek követ el hibákat, így Isten gyermeke, az ember is. Olyankor is velünk van Isten.

Bűneinket ember (pap) is megbocsáthatja?

– Csak az bocsáthat meg, aki ellen vétkeztünk: ha Isten ellen, akkor Isten, ha önmagunk ellen, mi magunk, ha felebarátunk ellen, felebarátunk.

Isten előtt megbánni vétkeinket nem jelenti azt, hogy Őelőtte ismeretlent tárnánk fel. Mégis, amíg meg nem bánjuk, az elválasztó szakadék közöttünk és Isten között. Ha felismerjük, és feltárjuk, hidat építünk, amely összeköt.

Honnan tudhatjuk, hogy Isten megbocsátott?

– Nem az isteni megbocsátás fürkészése a mi feladatunk, hanem a valódi megbánás. Valódi megbánásunk jele pedig az, hogy többé nem követjük el azt a vétket.

Tehát nincs kiskapu. Ennyire felelősek vagyunk önmagunkért?

– Nemcsak önmagunkért, de embertársainkért és a világért is. Mindenért és mindenkiért. E felelősségtudat határozza meg emberségünk mértékét, mert embernek lenni nem állapot, hanem nehéz küldetés.

Ennek tudatában egyetlen találkozás, egyetlen élethelyzet, történés sem lesz véletlen számunkra, hanem olyan gondviselészerű ajándék, amelyben fejlődésünk lehetősége van elrejtve.

Biblia

Szent könyv?

– A vallások alapiratait gyakran nevezik így. A Biblia a keresztény és – első részében – a zsidó vallás alapirata, ősi forrása. Az unitárius egyház is biblikus egyház, ami azt jelenti, hogy bibliai alapon áll, értékeli és tiszteli azt.

Isten szava?

– Mi nem valljuk, hogy Isten diktálta volna azt szóról szóra. Az ihlet forrása azonban mindig Isten, és így a Biblia felbecsülhetetlen érték számunkra, mert az nagyobbrészt nem más, mint az „isteni kijelentésnek” emberi lelkekben való visszhangra találása és annak írásba foglalása. Istenkereső utunkon éppen ezért nélkülözhetetlen jelentőséggel bír. Mint emberi munka természetesen magán viseli azoknak a koroknak és szerzőknek a tévedéseit is, amelyek, illetve akik megalkották. Lukács evangélista erről az emberi tényezőről nyíltan beszél. (Lk 1,1–4)

Van olyan Szentkönyv, amelynek isteni szerzőségében bizonyosak lehetünk?

– Van: a Természet, az Élet, a Világegyetem.

Az eddigi válaszokból egyszerre szólal meg egy negatív és egy pozitív értékelés a Bibliával kapcsolatban. E kettősség engem mindig zavarba hozott. Nem bonthatnánk ki részletesebben?

– E kettősség megkerülhetetlen, amikor a Bibliáról beszélünk. Aki megpróbálja ezt egyik vagy másik irányban felszámolni, az vagy homokba dugta a fejét bigottságában, és csak az abszolút értékét látja, vagy kritikai elméje vakká tette a – nagyon is emberi – szellemi értékek meglátására. Az unitáriusok e kettősséget mindig együtt látják, és épp ebből bontakozik ki számukra a Biblia sajátos értéke. Vegyük tehát sorba a kérdéseket!

Kezdjük a nagy kérdéssel: a Biblia ihletettsége. Miért nem tartható fenn a hagyományos keresztény ihletés tan?

– A hagyományos keresztény ihletés tant gyakran *verbál-inspiráció*ként emlegetik, aminek a jelentése: a Biblia Isten szóbeli közlésének, diktálásának szó szerinti rögzítése. Eszerint a Bibliának minden egyes szava, tehát minden része egyformán Isten igéje (erre utal a *plenáris inspiráció* kifejezés), tehát „szó szerint igaz”, és így az minden szempontból – tudományos, történelmi, lélektani-emberi stb. – csalatkozhatatlan és tévedésmentes.

Hogy ez miért nem tartható fenn, a sokféle válaszlehetőségből most három területet emeljük ki, amelyeken keresztül nem csak az ihletettségek kérdését, de a Bibliát érintő fontosabb kérdésköröket is megvilágíthatjuk: bizonytalan keletkezési-hagyományozási jelleg, tartalmi ellentmondások és kulturális viszonylagosság.

Miért vagyunk bizonytalanok a keletkezési és hagyományozási kérdésekben?

– Ha egy könyvről azt állítjuk, hogy az teljes mértékben Istentől ihletett (és így minden „igéjében” kötelező), akkor joggal feltételezhető, hogy tudjuk, mikor és hogyan keletkezett. Csakhogy a Biblia mintegy két évezred irodalmi termékének gyűjteménye. Szó szerint erre utal a Biblia görög eredetszava: „könyvek”, „iratok”. Ezeknek az iratoknak nem csak szerzőit nem ismerjük, de arról is igen kevés tudásunk van, hogy kik és milyen szempontok alapján hozták létre a gyűjteményt, azaz kik „kanonizálták”. Témánk szempontjából az érdekesebb kérdés mégis az, hogy egészen pontosan melyik változatot is kellene Istentől ihletettnek tekinteni: az eredeti ősi iratokat (amelyek elvesztek), azoknak a későbbi áthagyományozódott és átszerkesztett változatait, a kanonizálás pillanatában rögzített változatot – amely gyakran több kézirat

összedolgozásával keletkezett –, vagy a mai nemzeti nyelvekre lefordított szövegváltozatokat?

Van ezek között lényeges különbség?

– Minden fordítás tulajdonképpen egyfajta kanonizálás is, hiszen nincs egyetlen olyan első századokból fennmaradt teljes Biblia, amelyet egyszerűen le lehetne fordítani. Számos szövegváltozat van a különféle kéziratokban, kódexekben, és a fordítóknak dönteni kell arról, hogy melyik szöveget is használják. Ugyanakkor nemcsak az idő vasfoga kezdte ki a tekercseket, hanem az is fennáll, hogy a kéziratosszövegek az ismételt másolás folyamán meghibásodtak. Ilyenkor „nem-kanonikus” szövegváltozatokkal javítják a hibát, ha van erre lehetőség.

Ez hihetetlennek tűnik. Mondanál rá esetleg egy konkrét példát?

– Az 1Sám 14,41 így hangzik az új fordításban: *„Akkor ezt mondta Saul az Úrnak, Izráel Istenének: Tárd fel az igazságot. És a sors Jónátánra meg Saulra esett, a nép pedig megszabadult.”* Csakhogy a héber (Palesztin Kánon) szövegben ez az értelmetlen, sérült töredék áll: *„wajjómer sá'ul 'el-jhwh *lohé jiszá'él hábá támím”*. Ezért e verset a görög fordítás, a Septuaginta alapján „illesztették vissza” a héber szövegbe.

Gondolom egészen más a helyzet az Újszövetséggel, az evangéliumokkal...

– Jézus szavait és tetteit több tucatnyi evangélium jegyezte fel, de ezek közül csak négy került be az újszövetségi kánonba, mégpedig azok, amelyek Jézust alapvetően a páli megváltástan mentén jelenítették meg. Erre külön is érdemes visszatérni.

Kérdésedre válaszként néhány tényt sorolnék fel. A bibliakritika egybehangzó megállapítása szerint egyetlen evangélista sem szemtanú, és ma egyik eredeti evangéliumi szöveg sem áll rendelkezésünkre. Kézirat szinten a legkorábbi parányi kánonikus evangéliumi töredéket J. u. 125-ig tudjuk visszavezetni, míg a legkorábbi nagyobb evangéliumi töredékeket J. u. 200-ig. Ezek mindegyike is már másolatok másolata. A legkorábbi teljes evangéliumi másolat J. u. 300 körül datálható. Ugyanarról az evangéliumról az 1454 előtti időből nincs két olyan fennmaradt másolatunk, amely egymással teljesen egyezne.

Szándékos félrefordítás is előfordul?

– A félrefordítás egyik legismertebb példája, amikor a latin Vulgatát készítő Hieronimus a 2Móz 34,29-ben a „karnu panav” kifejezést nem „ragyogó arcnak”, hanem cornuta-nak értve szarvnak fordította. Így jelent meg aztán a Sinai-hegyről

lejött Mózes számos képzőművészeti alkotáson szarvakkal (legismertebb Michelangelo Mózyese).

A mi szempontunkból fontosabbak azok a „szent csalásnak” minősíthető félrefordítások, amelyek abból fakadnak, hogy a Bibliát szinte kivétel nélkül olyan tudós emberek fordítják, akik valamely egyház által fenntartott teológián tanultak, és többnyire most is annak kötelékében élnek. Tudatosan vagy kevésbé, de időnként későbbi teológiai hittételeknek a bibliai szövegbe való becsempészésével találkozhatunk.

Mondanál erre is néhány példát?

– Közismert, hogy a Szentháromság egyetlen esetben sem fordul elő a Bibliában. Ezen aligha kell csodálkozni, hiszen egy 4. századi dogmáról beszélünk. A magyar fordítás azonban következetesen úgy fordítja Jézussal kapcsolatban az „isten fia”-t, hogy „Isten Fia”, a „szent lelket” általában, hogy „Szentlélek”. De hasonlóan, az arámi-héber önhelyettesítő formula, az „ember fia” messiási titulust sugalló „Emberfia” lesz, a „felébreszteni, felkölteni” (egeiro) és a „felállítani” (anisztémi) „feltámadni”, a „(lelki) adományból” „kegyelmi (ajándék)”.

Egy pillanatra vissza kell térnem egy mondatra: a Szentháromság egyszer sem szerepelne a Bibliában?

– Nem. Természetesen volt szándék arra nézve, hogy az bekerüljön. Két ilyen helyet ismerünk. Máté evangéliumának a végén a kései kéziratokban megjelenik az a Jézus szájába adott mondat, hogy *„Menjete el tehát, tegyete tanítvánnyá minden népet, megkeresztelve őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében.”* A kései eredet mellett mi sem jobb bizonyíték, minthogy a Mt 28,19-et caesareai Eusebius a niceai zsinatot (325) megelőzően tizenhétszer (17!) idézi munkáiban ebben a formában: *„Menjete, tegyete tanítvánnyá minden népet, az én nevemben.”* A zsinat utáni munkáiban ötször már a szentháromsági formulával együtt idézi a verset. Figyelemre méltó, hogy a későbbi dogmára kötelező kitétel, hogy „e három egy” nem jelenik meg.

Ez megjelenik a másik megemlíthető helyen, itt azonban ezt olvashatjuk: *„Mert hárman vannak, akik bizonyóságot tesznek. A Lélek, a víz, a vér; és e három egy.”* E helyen nagyon késői kéziratok – ahogy ezt az új magyar fordítás lábjegyzete is tisztázza – a Szentháromság személyeit helyettesítették be, de ennek jogosultsága Erasmus ellenbizonyítása óta (1514) végleg megdőlt.

*A hagyományos ihletés-tan ellen második ellen-
érvként a tartalmi ellentmondásokat említetted.*

– Tekintettel arra, hogy hitünk szerint a Bibliát istenkereső emberek írták, és nem Isten maga, elsőként tekintünk a sokszáz lehetséges példából egy olyanra, amely mélyen az emberi értékelés jegeit, és nem Isten tévedhetetlenségének bizonyosságát viseli magán. Dávid király népszámlálását, amely aztán súlyos csapás okozójaként nyer értelmezést, a 2Sám 24,1 ezekkel a szavakkal indokolja: *„Újból haragra gerjedt az ÚR Izráel ellen. Felingerelte ellenük Dávidot, és azt mondta: Menj, vedd számba Izráelt és Júdát!”* Az 1Krónikák 21,1 ezzel szemben arról tudósít, hogy: *„A SÁTÁN Izráel ellen támadt, és rávette Dávidot, hogy megszámlálja Izráelt.”* Amikor Isten haragját érezzük, talán Sátánnak látjuk őt, de hogy ezt Isten maga tenné önmagáról?

Néhány apró példát még szívesen hallanék!

– A Teremtés könyvében Noé a bárkába egyszer a tiszta állatokból hét párt (7,2), másszor két párt (7,9) kellett bevigyen. Számos helyen azt olvassuk, hogy Istent ember nem láthatja (2Móz 33,20; Jn 1,18; 1Tim 6,16), mégis többen látták (Gen 32,30; 2Móz 33,11; 2Móz 33,23). Abijjá anyja egyik helyen (2Krón 11,20) Maaka, aki Absolon lánya,

egy másik helyen (2Krón 13,2) Mikájáhú, aki Uriél lánya. A sor szinte végeláthatatlanul folytatható.

Néhány újszövetségi példa: Jézus nagyapja Máténál (1,16) Jákób, Lukácsnál (3,23) Éli. Máté szerint (2,1) Jézus Nagy Heródes alatt született, Lukács szerint (2,2) akkor, amikor Szíriában Cirénius volt a helytartó, aki alatt az első izráeli összeírás volt. A két dátum között legalább 10 év különbség van. Júdás felakasztotta magát (Mt 27,5), vagy a harminc ezüsből vásárolt földön halt meg (ApCsel 1,18)? Jézust Heródes is kihallgatta (Lk) vagy csak Pilátus (Mt, Mk, Lk)? Mit mondott Jézus: aki nincs velünk, ellenünk van (Mt 12,30), vagy aki nincs ellenünk, az velünk van (Mk 9,40; Lk 9,50)?

A tartalmi ellentmondások világos bizonyosságai az emberi tényezőnek. De mi van a harmadik kérdéskörrel, a kulturális viszonylagossággal?

– A Biblia nagyon sok embernek segített nehéz élethelyzetből kiutat, vallási kérdésekre választ, célvesztettségre új irányt találni; közösséget formálni, és kultúrát termelni. De azt sem lehet elhallgatni, hogy nincs még egy olyan könyv az emberiség történetében, amelynek „igazáért” annyi háborút vívtak volna, annyi embert öltek volna meg, annyi gyermek maradt volna árván, annyi máglyát gyújtottak volna... E könyv két évezreden

át nemcsak a szeretet kultúráját építette, hanem az előítéletek és gyűlölet legitimálója is volt. Ezt a tényt nem lehet eléggé nagy szomorúsággal és szégyenérzettel kimondani.

Az ókori kultúra „törzsi” gondolkodására is utalsz?

– Mindenképpen, de ha már ezt a kifejezést használjuk, nevezzük inkább *törzsi sovinizmusnak*. Ezalatt értem mindazokat az egyéni és közösségi viszonyulási sémákat, értékrend-mintázatokat, amelyek a „belső csoport” és „külső csoport”, a „mi” és „ők” éles szétválasztásának és értékkülönbségének ártó hangsúlyozásában lelik eredetüket. A modern ember nagyon sok ilyen örökölt a Bibliával együtt, ami antik keletkezését tekintve természetesnek tekinthető. A baj akkor kezdődik, amikor ezt a kulturális viszonylagosságot nem vagyunk hajlandóak tudomásul venni, sőt saját előítéleteink és felsőbbrendűség-tudatunk igazolását találjuk meg bennük. Merthogy az isteni ihletés dogmája erre feljogosít, nemde?

Megneveznél néhány ilyen Bibliával átörökölt előítéletet?

– Évszázadokon át alárendelt szerep jutott a nőknek, és ennek legitimálását a nyugati kultúra

a Bibliában találta meg: „Isten akarta így!”. Hogy példákat is mondjunk, talán kevesen tudják, hogy a Héber Bibliában (Ószövetségben) a nő a férfi „vagyon tárgyának” számított. Ez tette lehetővé, hogy a férfi többnejűségben élhetett, hogy a szexuális tiltások csak a nőre vonatkoztak (és halállal büntették). A Tízparancsolatban a felebarát felesége a vagyon tárgyak között van felsorolva. A 2Móz 21,22–25 szerint, ha verekedő férfiak úgy meglöknek egy várandós asszonyt, hogy az idő előtt megszül, akkor a kártérítés a férjét(!) illeti meg. Az apa bármikor eladhatta lányát rabszolgának, de amíg a rabszolgaságba süllyedt férfit 6 év után fel kellett szabadítani, addig a nő rabszolgaságban maradt egész életében, ha csak a családja ki nem váltotta (2Móz 21,7).

A nő minden tekintetben tisztátalanabb, és egyszerűen alsóbbrendű volt: ha egy nő fiút szült, akkor a tisztulási idő 40 nap. Ha azonban leánygyermeket szült, 80 napig kellett tisztulnia. A szülés tehát önmagában is tisztátalan, lány esetén pedig kétszeresen az (3Móz 12,1–8). Ha a házasságra lépő nő nem volt szűz, megkövezték. (5Móz 22,13–21) A férfiak esetében nem állítottak efféle követelményt. A 5Móz 22,28–29 előírja, hogy amennyiben egy férfi megerőszakol egy szűzlányt, köteles azt feleségül venni (micsoda büntetés!).

Ebben a viszonyban Jézus radikálisan újat hozott (erre később visszatérünk), de a későbbi apostolok és egyházi tanítók nagymértékben visszakoztak. Pál ugyan egy fennköltebb pillanatában arról beszél, hogy *„Krisztusban tehát nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban.”* (Gal 3,28) Később mégis korának konvencionális rendjét erősíti: 1Kor14,34–35: *„Az asszonyok hallgassanak a gyülekezetekben, mert nincs megengedve nekik, hogy beszéljenek, hanem engedelmesskedjenek, ahogy a törvény is mondja. Ha pedig meg akarnak tudni valamit, otthon kérdezzék meg a férjüket, mert illetlen az asszonynak a gyülekezetben beszélnie.”* Döbbenetes, de a legtöbb keresztény vallási közösség még mindig arra hivatkozva tiltja női papok felszentelését, amit Pál tanítványa úgy fogalmaz meg, hogy: *„A tanítást azonban az asszonynak nem engedem meg, sem azt, hogy a férfin uralkodjék, hanem legyen csendben.”* 1Tim 2,11–15

A nők mellett még kikkel szemben „legitimál(t)” előítéletet a Biblia?

– A legveszedelmesebbnek azt a mentális alapállást kell tekintenünk, amely a „kiválasztott nép” képzetében nyilvánul meg. Már önmagában a gondolat egy olyan istenképet sugall, akinek van-

nak kedvencei, favorizáltjai és elutasítottjai. Mert ha van kiválasztott nép, akkor van nem-kiválasztott nép is, és innen már egyenes út vezet afelé, hogy a nem-kiválasztottat megvetettnek, a nem-szeretettet gyűlöltnak, a „népet” valamely kisebbségi csoportnak (fogyatékkal élők, színes bőrűek, homoszexuálisok, „eretnekek”) értsem. És ha az ősi könyv azt mondja, hogy „akiket Isten nem szeret” (értsd: én nem szeretek), meg kell semmisíteni, leigázni, megkövezni, kiirtani, akkor gyűlöletem, előítéletem szakrális szövegek kegyes vallási nyelvezetébe öltöztetésével már „szent háborúnak” tekinthetem?! E *törzsi sovinizmus* jelenik meg még egy mai sporteseményen is, amikor a játékos imájában meg van győződve, hogy Isten az ő csapatát favorizálja, a másikat megveti.

Mindezért természetesen nem a Biblia, még kevésbé Isten a hibás: kizárólag az, aki a Bibliát rosszul használja.

Tehát minden a használaton múlik, nem a hittételeken?

– A Biblia valódi értékét csak az előbbiek tudatában lehet megragadni. Először is fontos, hogy a Bibliát annak lássuk, ami: emberek évszázadokon átívelő istenkereső, létértelem kereső tevékenységének sokféle műfajban elbeszélte története. Így

nézve épp az emberi tényező válik a legfőbb értéké, amely mindig egy adott élethelyzetbe – korba és kultúrába – ágyazottan kell, hogy megélje a maga egyszeri és megismételhetetlen életét.

A Biblia nem tudományos könyv, és így minden kreacionizmus–evolucionizmus vita értelmetlen. Nem hittételek gyűjteménye, és nem valamely vallási közösség alapirata: ezeknél mind sokkal több. Egyének és közösségek szellemi küzdelmének, szárnyalásainak és bűnnel való küzdelmének, veszteségeinek és az élet váratlan csodáira való ráeszmélésének páratlanul őszinte emberi elbeszélés-folyama. Nem Isten írta, hanem istenkereső emberek, akiknek gyarló emberi mivolta időnként útját állta ennek a keresésnek. Olyan emberek írták, mint mi vagyunk mindannyian: ezért páratlan érték számunkra.

Olyan, mint az orvosság: a megfelelő célra megfelelő módon használandó?

– Az analógia kissé erőltetett, de talán nem haszontalan. Ha jól használjuk, gyógyít, ha rosszul használjuk, árt lelki épségünknek: bigottá tehet, életünk előli elmenekülésünknek „igazolást” nyújthat, a másként gondolkodók elleni gyűlöletre „jogosíthat”.

Ha analógiáról van szó, inkább azt mondanám, hogy a Biblia szerepkínálatok gyűjteménye istenkeresésünk és önkeresésünk szolgálatában. Van úgy, hogy olyan élethelyzetben vesszük a kezünkbe, amikor legszívesebben Józsuéként arra kérnénk Istent, hogy állítsa meg a Napot pusztító gyűlöletünk kitombolásáig. Van úgy, hogy szenvedésünk éjszakáját csak Jób éggel perelő strófaival tudjuk átvészelni. De van úgy is, hogy megnémult lelkünk a Zsoltárok imáira újra a mindenséggel zendül. Dávidként bűneinken át meglátjuk a történelemformáló isteni akarat feltartóztathatatlan voltát. És talán néha odáig emelkedünk, hogy Jézussal a társadalmi normák ellenében vállalni tudjuk a radikális emberséget, az előítélettől sújtottakkal az alamizsna helyett az életközösséget.

Hogyan kell hát olvasni?

– A Bibliában saját korunk és életünk kérdéseire keresünk érvényes feleletet. Ezért különbséget kell tenni az örök érvényű és az esetleges között. Ebben a szétválasztásban segíthetnek minket a bibliatudomány eredményei. De a cél mindenkor a személyes olvasat megtalálása. Éppen ezért nyitott értelemmel és tiszta lélekkel kell azt tanulmányozni, úgy olvasva, mintha az személyesen nekünk íródott volna. *„Nincs olyan keresztény, kinek*

az Isten annyi lelket nem adna, hogy a Szentírásból nem érthetné, mi szükséges az ő üdvösségére. Csak a Szentírást meg ne vesse, mert igaz a Krisztus ígérete: Keressetek és találtok, zörgessetek és megnyitattik néktek.” (Dávid Ferenc) Végső soron tehát nem a szöveg ihletettségén van a hangsúly, hanem a Bibliát olvasó ember szellemi átítatottságán, lelki nyitottságán, isteni akaratra hangoltságán.

Van valamilyen irányadó szempont az „örök érvényű” és az „esetleges” szétválasztására?

– Luther Márton a reformáció korában egy halhatatlanul merész meggyőződést képviselt: el kell különíteni egy kánont a kánonon belül. Hogyan nézhet ki az unitárius kánon a kánonban? Dávid Ferenc szellemében és a későbbi unitárius gyakorlatnak megfelelően minden bibliai részt kettős szemponttal lehet mérni: a benne megnyilatkozó vallási élmény mélysége és a belőle áradó erkölcsi fennkölttség. Messzemenően ezek az értékes részek vannak túlsúlyban a Bibliában. És ha a Bibliát e kettős mérce alapján előálló koncentrikus köröként gondoljuk el, akkor annak belső körében Jézus működése és tanítása áll – együtt számos Zsoltárral és más részekkel, középpontjában pedig a Hegyi beszéd és a példázatok.

Jézus

Most már kezdem érteni: Jézust ebben a bonyolult szövegörökségben kell megtalálni?

– Igen, nincs más választásunk. Mindaz, amit Jézusról és Jézustól tudunk, olyan közel kétezer éves evangéliumokból tudjuk, amelyek eleve tanúságtevő-hitvalló iratokként keletkeztek. Tehát már egy-egy sajátos felfogásba illesztették be azt a többnyire szóbeli hagyományként hozzáférhető „emlékezést”, amely Jézusról fennmaradt, és folyamatosan színeződött. Az első századokban keletkezett nagyszámú evangélium közül az 5. századra letisztuló kanonizálási folyamat eredményeként négy került be a ma is használt Bibliába. Ezek közös vonása, hogy mind a Pál missziós területéhez tartozó gyülekezetekben keletkeztek, és Jézust a hanyatlása teljében levő kései görög-hellenista világ mitikus-mágikus csodaorientált vallási elvárásaihoz igazítva mutatják be. Jellemző módon az eredeti zsidó tanítványok, mint például Jakab vagy Péter, egészen háttérbe szorultak az Újszövetségben, irataik elvesztek. Esetleg Márk evangéliuma – amely nem tartalmaz csodás születési történetet, és eredetileg nem tartalmazott feltámadási

elbeszélést – épített a péteri hagyományra, és a „Krisztusról” nem beszélő Jakab-levél a jakabi hagyományra.

Ebben a folyamatban az ember-Jézus fokozatosan megistenült. Ezzel együtt eretnekké vált minden olyan evangélium és őskeresztény írás, amely Jézust valóságosan, azaz emberként mutatta be.

Ma hozzáférhetőek ilyen evangéliumok?

– A Róma-központúvá váló ógyház minden ilyen iratot eretneknek nyilvánítva igyekezett megsemmisíteni. Létezésükről sokáig csak egyházatyák apologetikus írásaiból tudtunk. A 19. és főként a 20. században nagyszámú evangélium került napfényre. Ezek közül a leghíresebbek a következők: Tamás evangéliuma, Fülöp evangéliuma, Péter evangéliuma, Ebioniták evangéliuma, újabban pedig Júdás evangéliuma. Sok kutató ilyen korai evangéliumnak tekinti a Q-forrást vagy Q-evangéliumot, amelyet ma a Márkkal nem közös, de Máté és Lukács evangéliumában egyaránt megtalálható mondásgyűjtemény őriz.

Tehát a hagyományozódásban a figyelem Jézus tanításáról a személyére terelődik?

– Igen, erről már korábban is beszéltünk, például a tűzgyújtó történeténél. Az unitáriusok számá-

ra ezért fontosabb Jézus tanítása, mint a személye. Ez az alapállás összhangban van a tudományos kutatások eredményeivel, amelyek egybehangzó következtetése, hogy Jézus tanítása nem önmagára irányult, hanem Istenre és az ő uralmára (országára).

Ígérem, hogy hamarosan csak Jézus tanításáról foglak kérdezni. De előtte még hadd kérdezzem meg: milyen eszközökkel történt Jézus felmagasztalása?

– Alapvetően két módon: az elsőt nevezzük mítosz-historizálásnak, a másodikat történet-mitizálásnak.

Mítosz-historizálás alatt azt értem, amikor ókori mítoszokat, mitikus képzeteket Jézusra mint történeti „tényeket” alkalmaztak. Így aggattak Jézusra messiási címeket – amelyeket ő maga nem használt, sőt visszautasított –, mint Dávid fia, Ember fia, Úr, Isten fia, leginkább pedig Krisztus. Az utóbbi a héber „messiás” megfelelője, eredetileg Isten „felkentje”, aki csak ember lehetett! Így egészítet-tek ki hiányzó életrajzi adatokat a zsidó szentiratok (később: Ószövetség) alapján azzal a logikával, hogyha Jézus a messiás, akkor a messiási próféciák róla szóltak, tehát amit nem tudunk róla, az kiolvasható a próféciákból (*prófécia-historizálás*). Máté evangélista például az Ézsaiásnál (7,14) még

egy konkrét történelmi eseményre utaló „Immánuel-jövendölést” tévesen alkalmazva Jézusra (a „fiatalasszony”-t jelentő héber *almah* szó helyett a görög fordítás „szűz” jelentésű *parthenos* szavából kiindulva) „meséli el” Jézus szűztől születését. Hóseás 11,1 azt mondja, hogy „Egyiptomból hoztam ki az én fiamat.”, tehát Máté (2,13) Jézust Egyiptomba „küldi”, ráadásul a Mózes életét idéző gyerekgyilkosság előli menekülés indoklásával. És így vonatkoztattak Jézusra részben az evangéliumok, részben a következő századok számos olyan „életrajzi adatot”, amelyek meglehetősen általánosak voltak az antik világ mitikus hírességeinél. Ezek közül kiemelkedik az egyiptomi Hórus (J. e. 3000), a görög Attis (J. e. 1200) és a perzsa Mithrász. Ezeknél olyan közös elemeket találunk, mint a szűztől születés – pontosan december 25-én –, hírvivő keleti csillag, 12 tanítvány, csodatételek, keresztre feszítés, harmadnapi feltámadás, de megjelennek olyan megnevezések is, mint alfa és omega, királyok királya, isten báránya vagy világ világossága.

Az új vallás „versenyképessége” előmozdításának legjobb eszközét a csodák jelentették. Emlékezzünk: az ókorban nem azt kérdezték, hogy egy csoda lehetséges-e, ami a természeti törvényről tudó modern ember kérdése, hanem azt, hogy melyik csodatevő vitt véghez *nagyobb* csodákat, tehát

ki érdemesebb a követésre. Ennek köszönhetően színeződnek ki Jézus „hitgyógyításai”, és egészülnek ki természeti csodákkal.

Ha az evangélistáknak – Pál mitikus Jézus-képe igazolásaként, tehát „historizált krisztológiaként” – sikerült Jézust mitikus-mennyei alakként bemutatni, ezzel előre is tudták vetíteni mitikus-mennyei alakként való visszatérését, amit többkevesebb intenzitással igen sokan vártak a kétezer év alatt. Így lett az eszkatológikus bölcsességi tanítóból apokaliptikus próféta.

És a történet-mitizálás...?

– E furcsa megnevezésen azt kell érteni, amikor valós élettörténetek, mondások és tettek mitikus-csodás színezetet kaptak. Hadd említsek egyetlen példát. Jézus minden bizonnyal sokat tanított a Galileai-tó mellett. A korábbi Márk – és Máté – evangéliuma szerint Jézus így hívta el első tanítványait: *„Amikor a Galileai-tenger partján járt, meglátta Simont és Andrást, a Simon testvérét, amint hálót vetettek a tengerbe, mivel halászok voltak; és így szólt hozzájuk Jézus: »Jöjjetek utánam, és emberhalászokká teszlek benneteket.«*” Lukács (5,4–10) az elhívást már csodás halfogással együtt meséli el. János (21,1–7) a csodás halfogást már a „feltámadás után” mint ismertető jegyet szerepelteti.

Hogyan kell hát viszonyulni ezekhez a „mitizálásokhoz”?

– Önmagában mindezzel nincs semmi baj, ha csak az nem, hogy sok ember számára ezek az adalék-csodás elemek teszik hiteltelenné az evangéliumokat, és takarják el szemük előtt a bennük megnyilatkozó páratlan értéket. Jó arra is emlékezni, hogy lényegében ennek a hitvalló szemléletnek köszönhetjük, hogy egyáltalán tudomásunk van ma Jézusról. Csakhogy látni kell azt a kulturális viszonylagosságot az evangéliumok esetében is, amelyről korábban már beszéltünk.

Lényegében az őskeresztényeknek ezt a kreatív történetmesélését úgy is tekinthetjük, mint a példázatmondás megtanulását Jézustól: Jézus példázatokat mondott – Istenről és az Ő uralmáról, az őskeresztények példázatokat mondtak – Jézusról és az ő hatalmáról, visszatéréséről. Ha például a tenger lecsendesítése és a vízen járás „történetben” megértjük a példázatot, hogy „a Jézusba vetett hit nélkül elsüllyedünk, és elvész az egyház hajója a történelem viharos tengerén”, akkor ma is felemelő üzenetet és világos utasítást hallunk. De ha megpróbálunk a vízen járni, vagy a természeti törvények megváltozásáért imádkozunk, nyilvánvalóan kudarcot vallunk.

Az igazi veszély tehát az, ha a forma miatt elvétjük a tartalmat: az evangéliumok felszíni rétegei miatt felismeretlenül marad számunkra a történeti Jézus valódi tanítása, eredeti „jó híre” („evangéliuma”).

Mi ennek a „jó hírnék” a lényege?

– Isten szerető Atya, akinek uralma minden emberre egyformán kiterjed.

Most elmondom zárójelekkel: Isten uralma minden emberre egyformán kiterjed (tehát nem szűnt meg, ahogy egyesek hirdették, és nemcsak néhányakra terjed ki, akiknek a közvetítése juttatja el a többiekhez), és ezt az uralmat Atyaként gyakorolja (tehát nem Királyként, ítélő-uralkodóként, hanem szerető szülőként).

A kor általános felfogásával szemben Jézus úgy mutatja be Istent, mint aki nem visszavonultan figyel a világot, hanem közvetlenül kapcsolatban áll a mindennapi ember életével, mondhatnánk, a mindennapi valóság szerves része. Isten jelen van az ember világában. Ennek a gondolatnak krisztológiai megfogalmazása vezetett el az inkarnáció (isteni megtestesülés) tanához.

Hogyan juthatott Jézus e „jó hír” felismerésére?

– Biztosan nem tudhatjuk, de az evangéliumok alapján sejthető, hogy e szellemi-vallási forradalom mögött egy sajátos istenélmény áll. Ennek megértéséhez a régészeti feltárások jó támpontot kínálnak. Jézus egy társadalmi-gazdasági változásoktól terhelt korban született, és élte rövid életét. Szűkebb hazájában, Galileában az a Heródes Antipas uralkodott, aki apja látványos országépítő gyakorlatát követve remélte, hogy negyedes fejedelemből Róma őt zsidó királlyá emeli. A túlnyomóan vidékies Galilea a városiasítás és romanizálás útjára kényszerülve önfenntartó termelésről többlettermelésre állt át, amely minden vonatkozásában veszélyeztette a hagyományos életmódot és értékrendet. A megnövelt adóterhek és azok könyörtelen begyűjtése az ekkor veretett pénz útján sokakat földönfutóvá tett. A nagyszámú lázadó közül többen a vallás oldaláról közelítettek, mint Keresztelő János is, aki Isten apokaliptikus ítéletének közelségét hirdette. Üzenete, hogy az egész ország (tehát a magukat tisztának gondoló vezetők, papok is) tisztátalanná lett, és a „bűnök bocsánatát” csak a teljes megtisztulással remélheti bárki. Ebben az apokaliptikus ítélet-hangulattól túlfűtött tömegben Jézus is megmerítkezik a Jordánban, és ekkor valami egészen váratlan istenélmény részesévé válik...

Az élményt Márk evangélista, aki talán Péter elbeszélése útján tudott róla, ilyen egyszerűen adja vissza (őskeresztény alkotásként talán olyan színes lenne, mint Ezékiel vagy Pál elhívási története): *„És amikor jött ki a vízből, látta, hogy megnyílik a menny, és leszáll rá a Lélek mint egy galamb; a mennyből pedig hang hallatszott: »Te vagy az én szeretett Fiam, benned gyönyörködöm.«”*

De hát az ókorban sokan gondolták magukat Isten fiának!?

– Pontosan itt van a lényeg. Az istenélményt Jézus kétféleképpen érthette: kizárólagosan vagy egyetemesen. Kizárólagosan úgy, ahogy az ókorban majd’ minden fejedelmi trónon ülő „Isten fiai” értették: Istennek a többi ember fölött álló kizárólagos közvetítője. De ő egyetemesen értette: Isten az Ő kiteljesedő új „atyai” uralmát mutatta meg, amelybe Ő kész minden embert mint „fiát” és „leányát” befogadni.

Annak ellenére, hogy a követők igyekeztek Jézust felmagasztalni (amiről már szóltunk), a hagyományban olyan erősen élt ez az emlék, hogy az evangéliumokban Jézus szájából sehol nem hallunk a kizárólagos megfogalmazásról, de ismételten igen arról, hogy a „ti mennyei Atyátok” vagy a „mi Atyánk”.

Minden embert mint „fiát” és „leányát” befogadni? Az utóbbit csak politikai korrektségből adtad Jézus szájába, nemde?

– Meglepő lehet, de nem! Jézus az emberiség történetének egyik lempatriarchálisabb társadalmában élt (korábban érintettük e témát), és anakronizmus lenne most belőle modern embert csinálni. Ókori tanítótól arra számíthatnánk, hogy csak „Isten fiáról” beszéljen, mint ahogy még a mai egyházi szóhasználat sem bír túllépni az „atyafis” beszéden. És lám, a bevett fordulatot, hogy „Ábrahám fia”, egyszer csak „Ábrahám leányára” módosítja, amikor a tizennyolc éve beteg asszony szombatnapi meggyógyítását róják fel neki. (Lk 13,16)

De ennél sokkal többről van szó. Egy olyan társadalomban, ahol a nők egészen a férfi tulajdonát képezik, Jézus vándormozgalmában nők is vannak. Még a példázatok főszereplői között is arányosan találunk asszonyokat. Máriát megvédi, amiért a tanítás hallgatását választja (a felszolgálás helyett). A bűnös asszonnyal és a samáriai asszonnyal idegen férfiként szóba állva tabut szeg, az előbbit pedig megvédelmezi a halálbüntetéstől. A válás radikális tiltása az eszmeiségen túl szintén a nők védelmét szolgálja, hogy ne lehessen őket könnyen az elbocsátott asszony státusába taszítani.

Épp Jézus istenélményének hitelességét igazolja, hogy korának korlátait olyan mértékben tudta átlépni, ahogyan azt megtette.

De mindez aligha érvényes az „Atya” megnevezésre...

– Megnevezés szintjén nem: számunkra szinte felfoghatatlanul forradalmi már az is, hogy a szokásos „Király” helyett „Atyaként” nevezi meg Istent. De képzet szintjén jóval árnyaltabb a helyzet, és ezt fontos megértenünk, ha Jézus istenképét a magunkénak is érezzük. Tudni kell, hogy sem a héberben, sem az arámiban nincsenek nemek. Ellenben a görögben igen, így amikor az evangéliumokat görög nyelven rögzítik, Istent következetesen hímnemű személyes névmással látják el.

Azt is észre kell venni, hogy Jézus gyakran használ az „Atyaként” megnevezett Istennel kapcsolatban olyan képeket, amelyek erősen „anyai” áthangzásúak. Teszi mindezt valószínűleg a bensőségesség, intimitás átélhetőségének érzékeltetéséért.

Mondanál erre két példát?

– A tékozló fiú példázatában az Atyát jelképező atya viselkedése semmiképpen sem illik be az első századi mediterrán kultúra férfiaktól elvárt visel-

kedésmintáiba. Sőt, botránkoztató, ahogyan azt a kulturális antropológiai kutatások egyértelművé teszik. Így csak egy anya viselkedik.

Legyen a másik példám a „*Legyetek irgalmasok, amint Atyátok is irgalmas.*” mondás. Az „irgalmas” törvényszéki ízű kifejezés nagyon rosszul adja vissza itt az eredeti jelentést, amelynek a héber kifejezése, a „rahamim” az „anyaméh” többes számát jelöli. Ezen a jelentésvonalon fejlődött ki a latin „com-passio”, „együtt-érzés”: ahogyan az anya érez együtt a méhében levő gyermekével. Jézus olyan együttérzésre hívja tanítványait, amely Isten együttérzését imitálja, és amelynek képzetét az anya méhében levő gyermeke iránti (gyermekével való) együttérzése kínálja. Kifeszítve a képet, szó szerint így fordítható a felhívás: egymás számára biztonságnyújtás, befogadás, törődés tekintetében: „Legyetek anyaméh-szerűek, ahogyan anyaméh-szerű Atyátok is.” (Borg)

Emlékeznünk kell, hogy mindezek csak képek, metaforák, amelyek érzékeltetni próbálnak valamit Abból, aki nemek fölötti, aki kiábrázolhatatlan, aki alak nélküli – vagy inkább minden alakot magában feloldó –, aki végső fokon Szellem (Lélek). (Jn 4,24)

Tehát Isten fia Jézus?

– Igen, hisz minden ember Isten gyermeke az őt éltető örökkévaló lélek által. Épp ez volt Jézus élményének üzenete, nemde? Ez volt az ő forradalmi „jó híre”.

Az unitáriusokat gyakran vádolják azzal, hogy Jézus isteni természetét tagadják. Ez nem igaz: az unitáriusok minden ember isteni természetét állítják – miért zárnák ebből ki épp Jézust?!

Milyen következménye van ennek az istenképnek az emberi együttélésre?

– Egy mondattal hadd utaljunk vissza az isten-élményre: abból könnyen megérthető, hogy Isten Atyasága és az ember közös istengyermeksége, azaz testvérisége egymást feltételező valóságkörök. Egyik sincs a másik nélkül. Ezért áll együtt mint legfőbb parancsolat a „szeresd Istent – szeresd felebarátodat”. De vigyázat: Jézus nem arról beszél, hogy az embert általában kell szeretni, azaz nem egy szentimentális illúziót tanít. Ahogy az irgalmas szamaritánus példázatában oly félreérthetetlenül megfogalmazódik: csak a „felebarátot” kell szeretni, azaz azt a „valakit”, akit Isten mindennapi utunkon elének állít. És valóságyszerűen „csak” anynyi gondoskodás váratik el tőlünk embertársaink javára, amennyit magunknak elvárunk.

Beszélhetünk Jézus esetében etikai rendszerről?

– Nem, rendszerről semmiképp, mert nincsenek elméleti kritériumok, nincs kazuisztikus esetelemzés. Jézus nem kis és nagy nyereségekben-veszteségekben gondolkozik, hanem egyetlen nagy nyereségben vagy veszteségben. Jézus nem a lehetséges választási lehetőségek pragmatikus leírásával szembesítette hallgatóit, hanem Isten abszolút akaratával, aki a „mindennél”, a „legtöbbnél” kevesebbel nem elégszik meg. Ezért Jézus „etikájának” félreértése lenne, ha azt közvetlenül akarnánk az élet minden területére alkalmazni, és abból nemzeti, politikai vagy gazdasági kötelezettségeinket próbálnánk levezetni.

Ha jól értem, két sarokpontja van ennek a tanítványi magatartást meghatározó etikának: az egyik Isten imitációja, a másik a jellem elsődlegessége. Ebből következik a többi, mint az Isten iránti kötelező függőség-tudat (istengyermeki-tudat), az igazság éhezése, a tanítványi kereszthordozás vállalása, Isten országa terjedésében való részvállalás, a társadalmi érintkezés szintjén pedig a megbocsátásra való állandó készenlét és az embertárs szolgálatának keresése.

Isten imitációja?

– Isten imitációja mélyen gyökerezett a zsidók vallási kultúrájában, és ennek alapját a „legyetek szentek, ahogy én is szent vagyok” (3Móz 19,2) felhívás adta. E szentségtörvény vezetett el aztán ahhoz a tisztasági kódrendszerhez, amelyben egyre többen minősültek tisztátalannak és így megvetettnek, kiteszítettnek. Jézus, mint láttuk, ezt a „szentség-politikát” az „együttérzés-politikájára” módosította. A „tisztátalanság” nála nem a kiteszítés, hanem a befogadás indoka.

Amikor Jézus lefordítja élményét Istenről (mint szeretetről) az emberi viszonyok és közösségi együttélés szintjére, akkor az „Isten országa” névben jelöli azt a kívánatos új viszonyrendszert, amelyben az emberi kapcsolatokat az ember felé forduló szerető Isten „utánczása” kell, hogy meghatározza. Isten országa mint együtt-élet: ahol az emberi rangsorolások megfordulnak, ahol a kiteszítettak, szégyenben élők, megbélyegzettek, bűnösök, sírók, nincstelenek és tisztátalanok kerülnek a figyelem középpontjába. Ahol az embernek csak egyetlen értéke van, akár csak Isten számára: a végső, abszolút értéke. Ennek a valóságnak a feltárásáért mondta Jézus felforgató példázatait (amelyből aztán gyakran alapító hangvételű történeteket formáltak), ezért gyógyított és hívott em-

bereket minden korlát kiiktatásával nyílt asztalközösségbe.

És a jellem elsőbbsége?

– Jézus korában is vita folyt arról, hogy az ember tehet-e jót, ha ő maga nem jó. Jézus ebben a kérdésben (is) radikális: úgy fakadnak az ember jelleméből cselekedetei, mint a fából a gyümölcs. Márpedig „*minden jó fa jó gyümölcsöt terem, a rossz fa pedig rossz gyümölcsöt terem.*” (Mt 7,17) Az embert velejéig át kell hasssa a szerető Isten élménye, és abból kell fakadnia minden cselekedetének, különben jó cselekedeteivel legfeljebb olyanná válik, mint a „meszelt sír”.

Mit jelent az unitáriusoknak Jézus?

– A „tökéletes ember” jelképét, emberségünk mércéjét. Ezért az unitáriusok követik Jézust, és nem imádják. Tehát példakép számunkra, akihez hasonlóan arra törekszünk, hogy saját egyéni életfeladatunk (Isten akarata) felismerésével, vállalásával és megvalósításával Isten gyermekeivé váljunk.

Jézust embernek és példaképnek tekinteni – nem jelenti az ő lefokozását?

– Ellenkezőleg. Ha mindazt, amit tett, istenként tette volna, megcsodálnánk, de nem lenne számunkra követhető példa: „út, igazság és élet”. (Jn 14,6) De emberként győzve le azokat a kétségeket, kísértéseket, halálfélelmet, és emberként azonosulva oly mértékben Isten akaratával, ahogy az sem azelőtt sem azután senkinek nem sikerült: örök követendő példa számunkra. Az emberség hangsúlyozása nem jelent lefokozást a többi nagy vallásalapító/vallástanító – például Zoroaszter, Konfuciusz, Lao-ce, Buddha, Mohamed vagy Krisna – esetében sem.

Hogyan lehet őt ma követni?

– Jézus a vallást mint radikális emberséget élte meg korának strukturális és tényleges erőszaktól áthatott körülményei között. Ha az előítéletek és társadalmi korlátok felszámolásáért, önmagunk és embertársaink felemeléséért, boldogulásáért, Istenre találásáért teszünk, követjük őt.

Hol kell ma keresni Isten országát?

– Nos, semmiképpen nem a „mennyben”, képzeletben kimenekítve oda életünket. Inkább a „mennyet” kell lehozni a nagyon is emberi min-

dennapok világába és társadalmi valóságába. A mi hivatásunk „építeni” Isten országát. Fontos emlékezni arra, hogy „Isten országát” nem mi hozzuk létre, hanem Isten; mi tudatunk és jellemünk formálásával azt „megtaláljuk”, és megfelelő társas viszonyok által segítünk másoknak is meglátni, megtapasztalni azt. Így „építjük” magunkban és magunk körül. Gyönyörűen fejezi ki ezt a feloldhatatlan együttállást a Lukács evangéliumában és a Tamás evangéliumában megőrzött mondás: *Az Isten országa nem szemmel láthatólag jó el. Sem azt nem mondják: Ímé, itt vagy: Ímé, amott van, (Lk); mert ímé, az Isten országa tibennetek és körülöttetek van. (TamEv 2)*

Nem látható, mint ahogy a szeretet nem látható: mert Isten országa az Isten gondviselése alatt teljessé váló szeretet uralma a Földön. Ez egyben az üdvösséget is jelenti.

Mindez nem utópisztikus?

– De igen: Isten országa tekinthető utópiának, de akkor olyan közös vízióknak, amely életünk kiteljesedése felé ösztönöz. Jézus tanításai és tettei közös imaginációra hívnak mindnyájunkat: hogyan tudnánk életünket úgy elképzelni, mintha az egy olyan Istennek adott válasz lenne, akinek a természete a Szeretet; hogyan tudnánk emberi

együttélésünket úgy elképzelni, hogy a szegények áldottak legyenek, az éhesek jóllakottak, a sírók nevetők, a kivetettek befogadottak, a mellettünk élők felebarátok...

Üdvösség

Az üdvözülés a halál után valósul meg?

– Az üdvösség nemcsak eljövendő, hanem jelenlevő valóság is. Jézus tanítása szerint Isten országának megvalósulása jelenvaló, közeli és távoli egy időben. Az unitáriusok ezt egy találó párhuzammal fejezik ki: az ember jellembeli növekedésével, ami az Isten akaratával való azonosulás fokát jelzi. Ez jelenvaló (most is bennem van a jó, az eszményi), közeli (minden pillanatban, minden helyzetben lehetek jobb is) és távoli, mintegy végső cél (mindig tudom, hogy a tökéletesség eléréséig a földi élet egésze sem elegendő). Az unitáriusok a jellem általi üdvözülést vallják. Alapja a belső békénk s az abból fakadó boldogság, amely nem cél, hanem az úton levés állapota.

A lelki béke kizárólagos keresése azonban egy igazságtalan társadalmi rendben ellentmond a vallás lényegének. Ezért minden áron töreked-

nünk kell arra, hogy az igazságosság és szeretet követelményeinek érvényt szerezzünk. A lelki béke és a másokért tevés egységére utal Jézus a názáreti zsinagógában mondott beszédében: „Az Úr lelke van énrajtam, mert felkent engem, hogy evangéliumot hirdessek a szegényeknek, azért küldött el, hogy a szabadulást hirdessem a foglyoknak, és a vakoknak szemük megnyílását; hogy szabadon bocsássam a megkínzottakat.” (Lk 4,18–19)

Tehát nem vagyunk determináltak az üdvözülésben?

– Az üdvözülés Isten és ember közös ügye. Isten minden gyermekét egyformán szereti és segíti: Ő „azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön, és eljusson az igazság ismeretére”. (1Tim 2,4) E közös munkában mindenkor csak az ember lehet az, aki nem teljesíti az órá háruuló részt, és sohasem Isten.

Halál – örökélet

Hogyan kapcsolódik össze e két fogalom?

– Az örökélet az emberben (is) levő, tér- és idő-kategóriák felett álló isteni lélek (Szellem) életére utal, amely a születés előtt is élt, és a halál után is

tovább él. A halál életünknek azt az elkerülhetetlen eseményét jelzi, amikor a testünk és a lelkünk végleg különválnak, amiként a születés azok összekapcsolódása. Isten halálunkkal átemel az időből az időtlenbe, a végesből a végtelenbe.

A meghalás nem a végső elalvás, hanem a végső felébredés. Életünkben a teljességre vágyunk. Halálunkban a teljességben élünk.

Élet és halál: ennyire összetartoznak?

– Az élő átutazó, a halott hazatérő.

Ha jól értem, a halál természetes tartozéka életünknek...

– Igen, és ezt nem lehet túlhangsúlyozni. A halál nem Isten büntetése, ahogy bizonyos vallások tanítják. A halál nem baleset, ahogy az akciófilmek sulykolják. És a halál nem elrejtteni való tisztátalanság, ahogy ezt a mai társadalom gyakorlata sugallja azzal, hogy a haldoklót kiragadják a családból, otthonból, és „egészségügyi intézetekbe” rejti.

A halál életünk természetes velejárója. Ha ez megfelelően tudatosul bennünk, felismerésé válhat bennünk, hogy a halál valósága minden egyébnél hatékonyabban ösztönöz arra, hogy életünk értelmét megtaláljuk, hogy értékes életet

éljünk, hogy emlékezetes emberséget adjunk tovább, és maradandót alkossunk.

Miért félünk mégis a haláltól?

– A halálfélelem rendkívül összetett jelenség, érdemben néhány mondatban nem lehet megválaszolni. Megnyilvánulásában ellentmondásos is: van, aki a halál utáni nemléttől fél, van, aki a folytatástól. Van, aki megkönnyebbülésért vágyik rá, és van, aki halandósága miatt születését is bánja. Ismét mások állítólag nem félnek a haláltól, de annál inkább a meghalás hogyanjától, mert nem szeretnének mások terhére lenni.

Kézenfekvő lenne arra utalni, hogy a halálfélelem azért abszurd, mert olyasmitől félünk, aminek bekövetkezte nem elkerülhető. Kézenfekvő lenne arra is utalni, milyen valószínűtlen csoda, hogy megszülethettünk és élhettünk, és ennek fényében milyen érthetetlen és értelmetlen attól félünk, hogy mi vár annak a részéről, Aki ezt a csodát lehetővé tette. Az egyetemes tapasztalat mégis azt mutatja, hogy a halálfélelem mélyen emberi érzés: egyaránt fellelhető a tanult és tanulatlan embernél, szegénynél és gazdagnál, fehérenél és feketénél, de a vallásos és vallástalan embereknél is...

Akkor miben segít a hit?

– Attól függ, hogy milyen hit. Amely hit a teljes életet a bűn árnyékába kényszeríti, és az égben bosszúálló hatalmat lát, gyakran depresszióba kergető halálfélelmet okoz. Nem vádolok senkit, mindenki olyan hitet választ, amilyent akar, vagy amilyent belső késztetései lehetővé tesznek számára. Nem vádolok, de annál inkább szánok sok embert, akit épp a hite zár el attól, ahová csakis a hit által lehetne belépése.

Az unitárius ember, aki tudja, hogy a halál minden élet természetes és kikerülhetetlen állomása, az a saját halandóságára úgy tekint, mint emberi méltóságának egyik alappillérjére. Számára épp az őszintén vállalt végességtudat adja egyszeri és megismételhetetlen életének érték- és önmegvalósító késztetését. E hit az út végén nem zordon, rettentő kaszást lát, hanem jótékony tükröt, amely eltakarja ugyan a mögötte lévőket, de szüntelen megmutatja az idefele esőt: hogyan kell ma úgy élnem, hogy halálom óráján azt kívánhatnám, bárcsak így éltem volna. És ahogy közeledünk a tükörhöz, egyre tisztábban látjuk önmagunkat és életünket. Végességtudatunk mindig emlékeztet arra, hogy halálunk után épp az él tovább belőlünk, amit másoknak ajándékoztunk, és az hal meg, amit megtartottunk magunknak.

Hogyan viselhető el szeretteink halála?

– Elszorul a szív, ha csak átvillan is rajtunk, hogy szeretteink bármely pillanatban meghalhatnak. Akit pedig nemrég ért ilyen veszteség, pótolhatatlan úrt és fájdalmat érez. A szülő gyermeke halálával úgy érezheti, hogy megszűnt számára a jövő. A gyermek szülője elvesztésével úgy érezheti, hogy múltját és gyökereit is elveszítette. A társ elvesztése pedig mintha szüntelen visszafele akarna számúzni a jelenből...

Nemcsak szeretteink halálát kell elviselnünk, hanem már életükben halandóságuk tudomásul vételét is, mely minden halálfélelem között a legemésztőbb. Mindkét esetben gondoljunk arra, hogy vajon szeretteink mulandó élete helyett választottuk volna-e, hogy bárcsak inkább soha ne éltek volna? Még akkor is, ha csak rövid ideig lehetne/lehetett itt, választanánk-e inkább, hogy ne ismerhettük, hogy ne szerethettük volna egymást, hogy ne lettek volna azok a feledhetetlen közös pillanatok?

A szeretetkapcsolatok esetében is épp a mulandóság adja a pillanatok egyedi értékét. A lét fájdalmas szépsége, hogy a mulandók vissza nem térő pillanatokban ajándékozhatják meg egymást figyelmükkel, törődésükkel, szeretetükkel, önmagukkal. A pillanatok különös értéke pedig csak

fokozódik azzal, hogy soha nem tudhatjuk, e pillanatokból még mennyi áll rendelkezésünkre.

Amikor pedig lejárt az idő, a kapcsolatok végleg átalakulnak.

Átalakulnak vagy véget érnek?

– A halál a földi életnek vet véget, nem a kapcsolatoknak. Csak aki azt hiszi, hogy a távolban utazó gyermeknek nincs kapcsolata az édesanyjával, hiheti azt, hogy a halál átléphetetlen távolság. Csak aki azt hiszi, hogy amikor este bezárja a bejárati ajtót, azzal megszűnik minden kapcsolata más emberekkel, hiheti azt, hogy a halállal megszűnnek az emberi kapcsolatok. A mindenkori emberi tudást a sírokon átnyúló szeretetről ma is sokan megtapasztalják.

Jézus mit tanított a haláról?

– Jézus alapállításának megfelelően az életről tanított, és csak utalásszerűen a halálról. Radikális fogalmazásmódjából két nagyon lényeges tanítást hallhatunk ki. Az egyik, hogy az élők közt sokan vannak holtak, vagyis olyanok, akik Isten országa valóságélményének tükrében nem minősülnek élőnek: „Kövess engem, hagyd a holtakra, hadd temessék halottaikat!” (Mt 8,22) Ma úgy mondanánk,

hogy sokan már fiatalon meghalnak, de csak öreg korban temetik el őket.

A másik, hogy: *„Isten pedig nem a holtak Istene, hanem az élőké. Mert az ő számára mindenki él.”* (Lk 20,38) Ebben egyaránt benne van, hogy minden „halott-élőnek” van lehetősége élővé válni, ha Istennel személyes istengyermeki viszonyba kerül, de az is, hogy a földi létből eltávozottak tovább élnek Istennél.

Jézus ezért működésében az anyagi kötődések, a szenvedés és félelem kétségbeesésében vergődő embert Isten végtelen szeretetével szembesítette. A földi élet megannyi töröttségének fájdalomával mélyen együtt érezve minden helyzetben a teljesség lehetőségét hirdette, az egyéni és társadalmi repedéseken az örökélet átragyogására mutatott rá.

Tehát így kapcsolódik össze az unitárius húsvétban Jézus személye és az örök élet eszméje?

– Igen. Jézus mutatta fel Istennek azt a szerető, gondviselő szülői arcát, amellyel együtt beláthatóvá vált az örök élet valósága. Ilyen értelemben mondhatja János evangélista, hogy: *„Az pedig az örök élet, hogy ismernek téged, az egyedül igaz Istent, és akit elküldtél, a Jézus Krisztust.”* (17,3) Ez volt Dávid Ferenc kedvenc bibliai verse.

Ezért áll az unitárius húsvét középpontjában az örök életet ajándékozó és mindannyiunkban élő Isten, és Jézus, aki ennek felismerését tanításával és életével lehetővé tette számunkra.

Mi vár ránk a halál után?

– Hitünk szerint valamilyen formában számadásra kerül földi életünk: gondolataink, szándékaink, szavaink, cselekedeteink és mulasztásaink mind mérlegre kerülnek.

Egyébként találgatásokba nem bocsátkozunk: a halál életünk egyik nagy titka, felelős embereként nem tehetünk úgy, mintha e titkot feloldottuk volna. Éppen ezért a halál utáni élet milyenségéről szóló spekulációkat elutasítjuk, akárcsak Jézus is tette (annál kevésbé az ebből hatalmat építő egyházak). Aki igazán hisz Istenben, az nem tépelődik azon, hogy hova kerül halála után, „mennybe-e” vagy „pokolba”. Ha az Isten országa már most is van, és bennünk is van, és Isten jó, miért kellene azon tépelődni, hogy mi lesz a folytatás?

Elég a bizonyosság, hogy ott/akkor is Isten van velünk, és mivel megszűnnek a Tőle elválasztó földi, anyagi körülmények, teljesebb közelségben élünk ott/akkor Istennel és egymással. (1Jn 4,16) Hitünk szerint a földi körülmények között részle-

gesen birtokolt örökélet halálunk után az istenközelségben kiteljesedik.

Hogyan hal meg az unitárius ember?

– Amennyiben megadatik számára, hogy halálára készülhet, igyekszik úgy meghalni, ahogyan élni is próbált: derűvel, szeretettel telve, létcsodá-lattal és hálával. Hálát ad, hogy élhetett, hogy voltak, akiket szerethetett, és voltak, akik szerették. Köszönetet mond a nehézségekért, amelyekből tanulhatott, és hálát mindazért, amit megvalósíthatott. Igyekszik megbékülni mindenkivel, és egész lényét Isten gondviselésébe ajánlva, derűvel lépni át a földi lét küszöbét.

Mi lesz a testtel?

– Az éltető lélek (Szellem) távozása után a test halottá válik. Mint anyag, a természet biológiai törvényei szerint folytatja életét. A Biblia találó szavaival: porból lett és porrá lesz. (Préd 12,9)

A lélek tehát felsőbbrendű, mint a test?

– Értelmetlen ez a megkülönböztetés, hiszen földi életünkben a testen keresztül vezet az út a lélekhez. Növekedésünk legmegbízhatóbb visszajelzéseit testünktől nyerjük (például betegség, biológiai alkatunk és működésünk a lelki/szelle-

mi valónk megnyilvánulásai), állapota lelkiállapotunkra is nagy befolyással van. Lelkünk csak testünkkel összhangban fejlődhet. Ezért testünk épségének, egészségének megőrzéséért felelősek vagyunk, értelmetlen rombolása Isten elleni vétetek. *„Vagy nem tudjátok, hogy testetek, amit Istentől kaptatok, a bennetek levő Szentlélek [szent lélek] temploma, és ezért nem a magatokéi vagytok?”* (1Kor 6,19)

Krisztus vált meg bennünket?

– Mindenkit csak Isten „válthat meg” a vele való személyes kapcsolat által, tehát egy bizonyos fokig mindenki maga felelős „megváltásáért”. Jézus nem vérével mosott tisztára minket, hanem tanítása és példája az az út, amely segít minket Istennel ily „megváltói” kapcsolatba kerülni. Mi nem azt az „üdvösséget” keressük, hogy halálunk után mentesek legyünk a büntetéstől, hanem azt, hogy életünkben minél jobban beteljünk Isten szeretetével, és ezt segítsük másoknak is megtapasztalni. És ha időnként sikerül, ezek azok az „üdvpillanatok”, amikért igazán érdemes volt élni.

Egyház

Szükséges-e az egyház?

– Ha az embert egyedül Istennel való kapcsolata határozná meg, akkor nem lenne szükség egyházra. Az embert azonban embertársai irányában is alapvető kapcsolat határozza meg. Ezt fejezi ki Jézus is a szeretet Istenre és emberre irányuló kettős parancsolatával (Mk 12,28–34). E kettős kötődés összhangos megélésére nevel az egyház. Természetesen nemcsak az egyházban kell és lehet gyakorolni Istenre és emberre vonatkozó kötelességeinket, de az egyház olyan külső, intézményes keretet is biztosít, amelyben teljesebb és hatékonyabb lehet az Istenért és emberért élés egyidejűségének megvalósítása.

Mi az egyház?

– Az egyház gyarlóságuk tudatában levő, de Isten és valódi önmaguk megtalálása által önmaguk meghaladására törekvő emberek intézményszerűt valláserkölcsei közössége.

Tehát mindenekelőtt emberek közössége?

– Igen, az egyház mindenekelőtt emberek egymással és Istennel alkotott közössége. Ugyanakkor az istenkereső (= önkereső) emberek lelkiességének

intézményesült létesüléseként egyszeresmind kő is, fal is, torony is, iskola is, szociális otthon is, temető is... Látható és láthatatlan egyszerre.

Mire vonatkozik a látható és láthatatlan jelleg?

– Egyfelől az előbb említett lelkiség és intézményi létesültség kettősségére, másfelől a tagságra.

Kezdjük az elsővel! Feszültségben áll a lelkiség és intézményiség?

– Jóllehet a kettő egymást feltételezi, egyik a másiktól nő ki, a kettő között mégis megfigyelhető egyfajta feszültség. Könnyen nyomon követhető, hogy az egyház történetében valahányszor az intézményi jelleg került előtérbe (pl. egyházreform, kormányzati reform), az mindig a lelkiség valamelyes háttérbe szorulását hozta magával. És hasonlóan, a vallási-lelki megújulásra törekvések mindig az intézményi jelleg csökkenését is célozták.

Ha azonban a kettő termékeny kölcsönhatása helyett tényleges feszültséget látunk, elvétjük az egyház sajátos dinamikáját, ahol a lelki nagyságból születik az intézményt segítő elköteleződés, ahol a belső szoba csendje hozza létre a külső istenhajlékot.

Tehát a szabadelvűség nem zárja ki az intézményességet?

– A léleknek teste van szüksége, a tartalomnak formára. A vallás is igényli a külső szervezett keretet, csak intézményként tudja fenntartani magát és gyakorolni sajátos hivatását. Nem osztjuk a szélsőséges individualizmusból fakadó intézményellenesség (ultra)liberális eszméjét.

És akkor a tagság tekintetében hogyan jelentkezik a látható és láthatatlan jelleg?

– Intézményi szempontból kétféle unitárius van: azok, akik a hagyományos egyházi keretben intézményesült forma szerint egyházfenntartók, és azok, akik hitfelfogásukban, szellemiségükben unitáriusok (gyakran nem tudatosított és nyilvánított módon), formalizált tagság nélkül. Az előbbieket tekinthetjük a látható, az utóbbiakat a láthatatlan tagságnak. Csak az egyházfenntartók számát tekintve tartozunk a kis felekezetek közé, míg a két csoport együttesen talán a legnagyobb vallási közösséggé emeli az unitáriusokat.

A két „tagság” között folyamatos átmenet van. A zavartalan kapcsolat fejlesztése kiemelt feladatunk. A „külső szimpatizánsok” számára könnyen hozzáférhető kell legyen mind az egyháztagság, mind az egyházi közösséghez való kötetlen tarto-

zás lehetősége. Fontos tehát, hogy az intézményesült rész bővítse tevékenységét olyan irányban, hogy a szellemileg unitáriusok megszólíthatóak legyenek akár a hagyományos keretbe való betagozódás követelménye nélkül.

Ki előtt nyitott az unitárius egyház?

– Egyházunk minden ember előtt nyitott. Ismeretlen számunkra a kizárólagosság vagy a felekezeti szűkkeblű eszméje. Egyházunk a szolgáló szeretet otthona, s mint ilyen, minden ember önkeresése és szolgáló szeretete előtt nyitva áll.

Mindez hogyan tudatosul az egyháztagokban?

– Nagyon sokféleképpen, hiszen nagyon sokféle vagyunk. Az önkeresésnek-istenkeresésnek és a szolgáló szeretetnek nagyon sokféle formája van, és mindenki azt gyakorolhatja, amely hozzá saját érdeklődése és élethelyzete szerint a legközelebb áll. Fontos, hogy mindenki magával hozza saját szükségleteit és saját ajándékait, és nyitott legyen mind az elfogadásra, mind az adásra. Így aztán egy közösség tagjaiként ott vannak azok, akik a lelkeség finom árnyalataiban gyakorolják magukat, és akik a szeretetvendégségre kiválóan tudnak tortát sütni; akik az intézményi fejlesztésben járatosak, és akik jól kiismerik magukat a tárgyi

örökség gondozásában; akik a gyülekezet arculatát multimédiás eszközökkel alakítják, és akik jól tudnak maltert keverni; akik gyermekeikért imádkoznak, és akik őseikre emlékezve gyökereiket keresik; akik közéleti mozgósításokat, nemzeti ünnepeket szerveznek, és akik a természet dalát elragadó költeményben tudják elmondani; akik jól gondoskodnak az idősekről, és akik gitárral tartják a vallásórát; akik az átlagnál szerencsésebb élettel a hátuk mögött érzik a hála kötelezőségét, és akik tragikus életük köveiből akarnak élhető életet építeni. Mind együtt, Egy-házban. És az egyházban talán ez a sokszínűségben megvalósuló összhang a legszebb.

Azért azt nem mondhatod, hogy mindig összhang van?

– Persze, hogy nem, de ez a lényegen semmit nem változtat. Az egyház gyakran épp azáltal segíti elő az Istenért és emberért élésben való önmegvalósulást, hogy látszólag gyakran az egyház jelenti azt az intézményt, amelynek sokszínűségéből és intézményi jellegéből fakadó sajátosságai a legnehezebbé teszik az Istenért és emberekért élés hiteles felmutatását.

Egy dologban azonban biztos lehetsz: közösségi szinten az unitáriusoknál nem fogsz sem tekin-

télyelvű (auteriter), sem fanatikus gondolkodással vagy magatartással találkozni. És ez nemcsak a hitelvekre vonatkozik (dogmamentesség), hanem a gyülekezeti dinamikákra, kormányzási stílusra és általában a közösségi hangulatra. Az érzelmi elnyomás ismeretlen ebben a közösségben, akár csak a „szellemi imperializmus”, amely az emberekre nem személyként tekint, hanem mint meghódítandó területre. Az unitárius elkötelezettség erős, meghatározó, de nem kényszerítő vagy erőszakos.

Állandó az egyház?

– Alapeszméjében állandó, de formájában szüntelenül változó. Állandó feladatunknak tartjuk a vallási szervezetek reformálását, hogy azok minden korban megfelelhessenek annak az örök tartalomnak, amely legtisztábban az evangéliumokban mutatkozott meg, kielégíthessék a mindenkori ember hitszükségeit, és szolgálják az ember szabadságát. Az örökkévaló tartalmat korának és időnek megfelelő formában lehet és kell eljuttatni az emberhez. Szolgálatát az ember és a társadalom konkrét egzisztenciális helyzetében végzi. Részt kell vállalnia az ember minden problémájának megoldásában.

Miért nincs unitárius szerzetesrend?

– Az egyház nem élhet légüres térben remete-kereszténységet, hanem a társadalomban, a világban kell élnie, ám mégis másnak kell lennie ezeknél. Jézus sem maradt egész életében a pusztában. A lelkészek és gyülekezeti vezetők szolgálatra való felkészülésében az időszakosan alkalmazott szerzetesi gyakorlatok hasznosak lehetnek.

Templom

Az istentisztelet helye a templom?

– Noha vallásunk egyik fő tanítása, hogy Isten nem kézzel csinált templomokban lakik (ApCsel 17,24), hanem lélekben és igazságban imálandó (Jn 4,24), mégis a templom – ahol ez az imádás közösségi formában megvalósulhat – az unitárius istentisztelet és szertartások állandó helye. A templom mellett természetesen más helyszíneken is összegyűlhetünk istentiszteletre, szertartásra: családi otthonban, gyülekezeti teremben, kápolnában, temetőben, a természetben.

Fontos azonban érteni, hogy a szentség helye nem a templom, hanem az ember a maga testi, lelki, szellemi oszthatatlan teljességében. A szentség

állandó jelenlétének tudatosítását mindazonáltal a kultikus hely esztétikai adottságai nagyban elősegíthetik.

Miért olyan egyszerű az unitárius templom?

– A látványosság vonzza az embereket, ezt mi is tudjuk. Azonban a templom az Isten és a gyülekezet találkozásának helye, ezért elutasítunk minden olyan képet, szobrot, látványosságot, ami ezt a közvetlen kapcsolatot – akár külsőségekben is – megzavarhatná: „Ne csinálj magadnak semmiféle istenszobrot... ne imádd és ne tiszteld azokat.” (2Móz 20,4–5)

Így templomaink fehér falaikkal, széles ablakaikkal általában kifejezik vallásunk lényeges jellemvonását, a világosságot. Stílus szempontjából az összékely fatornyos templomtól a gótikán keresztül a legmodernebb szabad stílusig mindenfajta megtalálható. A templom részei (hajó, kar, tornác stb.) között nem állítunk fel fontossági sorrendet. Mivel protestáns jellegünkéből kifolyólag istentiszteleteink gerincét a tanító szónoklat képezi, ezért templomaink középpontjában a szószék és az úrasztala áll.

Istentisztelet

Milyen az istentisztelet?

– Az istentisztelet számunkra az Istennel és embertársainkkal való lelki közösségünk megélésének rituális alkalma. Ezért szükségesnek tartjuk annak rendszeres és gyakori látogatását. Mivel e kettős kapcsolat éltető valóságát egyre tudatosabban kívánjuk megélni, ezért istentiszteletünk kerüli az extatikus megnyilvánulásokat, hisz az ember számára csak az válik valósággá, amit tudatossá tud tenni. Így tartózkodunk a túlzott ceremoniális megnyilvánulásoktól is, de az istenit közelebb hozó „szakrális színjáték” teljes racionalizálásától is: a kettő között helyezkedik el az unitárius istentiszteleti gyakorlat, amely nem arra hivatott, hogy gépiesen közvetítse Isten kegyelmi erejét, hanem hogy Isten szeretetét felmutatva a növekedés vágyát ébressze bennünk, kötelességeinkre figyelmeztessen, Jézus követésére, a jó cselekedetek gyakorlására és emberségünk teljesebb megélésére buzdítson. Átvalunk nem Isten akaratát kívánjuk befolyásolni, ellenkezőleg, ahogy Ferencz József püspökünk is tanította: *„A szertartás az Isten akaratára iránti keresztény önmegtagadás jellegével bír.”*

Célja tehát az ember jellembeli megváltoztatása, tökéletesítése. Éppen ezért a tanítvánnyá nevelést tekintjük elsőrendűnek, amelyet aztán követhet a szertartás egy sajátos lelki-erkölcsi folyamat megjelenítéseként.

A prédikáció...?

– A mindennapi élet valósága által kínált konkrét kérdéseket, helyzeteket, amelyekkel mindenki találkozhat életútja folyamán, úgy mutatja fel, hogy azokra a hallgatók maguk találják meg a leghelyesebb megoldást, viszonyulást, amely összhangban áll a jézusi lelkülettel, magatartással, tanítással.

Szertartások

Milyen szertartásokat gyakorol az unitárius egyház?

– A keresztelést és az úrvacsorát. Mi nem használjuk ezekre a sákramentum, szentségek kifejezést, amely a katonai élet kötelező eskütételét jelölte, s amelyet a középkori egyház aztán az egész életet átölelő, bűnbocsánatot és üdvözítő kegyel-

met közvetítő csatornának tekintett, számukat hétben állapítva meg.

Mi a keresztelés?

– Három mozzanatot különítünk el a keresztelés szertartásában: hálaadás Isten legnagyobb ajándékáért, a gyermekért; fogadalomtétel a szülők, keresztszülők és a gyülekezet részéről, hogy a gyermeknek gondját viselve őt Jézus tanításának szellemében igaz, jellemes embernek nevelik; az unitárius egyházba való külső, jelképes beavatás, amely az akkorra már nagykorúvá váló ifjú konfirmálásával, öntudatos vallástételével válik teljessé.

Az úrvacsora: Jézus valóságos testének és vérének fogyasztása?

– Mi az úrvacsora szertartásával Jézus halálára, de főleg életére és tanítására emlékezünk: „Ez az én testem, mely tiérettetek adatik: ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.” (Lk 22,19) Értelmezésünkben ez az emlékezés nem annyira az utolsó vacsorára való emlékezés, sokkal inkább Jézus radikálisan nyílt és befogadó asztalközösség-gyakorlatára.

Lényege az a lelki közösség, amely Isten, Jézus, felebarátunk és önmagunk négyes síkján valósul meg, s amelyen keresztül az emlékezés sokkal in-

kább bizonyoságtétellé válik. Ezt megfelelő lelki felkészülésnek, önvizsgálatnak kell megelőznie. „Az úrvacsora csak elindít egy folyamatot, amelyet nekünk kell kiteljesítenünk, egészen a megvalósulásig.” (Kriza János)

És ha megtörtént a rítus, számot vetettünk elmúlt napjainkban élő önmagunkkal, újra ráeszméltünk a Mennyei Szülő végtelen szeretetére, és megmerítkeztünk a mindig jelenvaló Isten országa tapasztalásában, akkor a kenyér tápláló bölcsességével lépünk ki a templomból, hogy a megtöretést is vállalva kövessük a Mestert, és közös asztal köré gyűjtsük azokat, akiket társadalmi és emberi szakadékok választanak el egymástól.

Összefoglalás

Néhány pontban össze tudnád foglalni, hogy ennek a vallásnak melyek azok a sajátosságai, amelyek létjogosultságát igazolják?

– Örömmel! Íme az unitárius vallás és egyház néhány sajátossága:

- ❖ A megvalósíthatóságig egyszerűsített, de a nagy vallási hagyományok tanításával harmonizáló vallás. Ez azt jelenti, hogy nem állít eléd

teljesíthetetlen követeléseket, átláthatatlan dogmatikai csapdába nem csal. Hited, tudásod életgyakorlattá válhat. Azt mutatja fel, ami Isten megtalálásához és a vele való éléshez elégséges és szükséges.

- ❖ Embereszménye a normális ember, nem a megszállott, nem az elhúzódozó, a különc, a tudós, hanem az ember a maga teremtett egységében és egy-szerűségében.
- ❖ A célt felmutatja: a bennünk levő isteni természetet kimunkálni, vallási nyelven: Isten gyermekévé válni. Az út: Jézus példája. De ami a legfontosabb: az úton önmagad lehetsz. Nem kell semmilyen álarcot, hitvallást vagy magatartást kényszerből magadra öltened. Sőt, arra kötelez, hogy valódi önmagad légy ezen az Isten felé vezető és Istennel járt úton.
- ❖ Tudatosítja benned, hogy felbecsülhetetlen értékkel bírsz: az ég és a föld benned érhet össze, a jószág általad nyilvánulhat meg. Nem kíván az egyház rabságába kötni azáltal, hogy bűnben fogantnak, kárhozatra ítéltnek stb. nevez, aki bűnbocsánatot csak az egyházon keresztül nyerhet. Istenfélelem helyett istenszeretet vezet, bűn-szorongás helyett derűs életérzés.
- ❖ Növekedésed felelősségével személyesen állhatsz Istened előtt. Nem papoknak gyónsz, és

nem egy olyan Krisztushoz könyörögsz, aki bűneidet már előre magára vette, és vérével tisztára mosott téged, hanem arra a felelősségre tanít, hogy saját életeddel kapott küldetésedet ismerd fel és teljesítsed – ahogyan Jézus is felismerte és teljesítette a magáét. Te vagy az anyag, és te vagy a művész is: önmagadat ki-munkálni igazi hivatásod. Ebben Isten az erőt adó forrás és a mintát adó cél.

- ❖ Az istentisztelet nem kiragad életünk valóságából, hanem éppen abba próbál behelyezni, és az adott léthelyzetünk megoldására ébreszti fel bennünk a jézusi szellemiséget. Nem azzal áztat, hogy az isteni akaratot számunkra előnyös módon befolyásolja, hanem abban segít, hogy saját akaratunkat miként hangolhatjuk rá az Örökkévaló akaratára.
- ❖ Tiszteletben tartja a Kimondhatatlant. Nem tesz úgy, mintha ismerné mindazokat a kérdéseket, amelyeket ember nem ismerhet. Ez kiemelten érvényes a szenvedés és halál kérdéseire.
- ❖ A türelem vallása: általa felülemelkedhetsz az egyedül üdvözítő hit elvakultságán, amely az igazság nevében és terjesztése érdekében Isten teremtményeit is képes elpusztítani. Megérted,

hogy Isten a végső szintézis, akiben a különbözőség Egységgé olvad. Egy az Isten!

EGYHÁZTÖRTÉNETI ÁTTEKINTŐ

1510–1520. Dávid Ferenc Kolozsváron született, születésének évszámát nem ismerjük pontosan. Apja a szász nemzetiségű Hertel Dávid, anyja valószínűleg magyar. Nevét az akkori humanista szokás szerint apja keresztnéve után Franciscus Davidisként jegyzi; magyar nyelvű környezetben a Dávid Ferenc névalakot is használja.

1545–1551. A kolozsvári, gyulafehérvári és brassói iskolák elvégzése után Dávid Ferenc külföldi tanulmányokat folytat a wittenbergi és az Odera menti frankfurti egyetemen. A teológia és a bölcsészet terén kiváló tudást szerez, és megismeri a reformáció eszméit.

1551–1555. Hazatérése után Besztercén iskolaigazgató, Petresen lelkész, majd Kolozsváron 1553-tól iskolaigazgató. Az első magyar protestáns főiskola rektora, segítőjének Basilius Istvánt választja. 1555-ben választás eredményeként Kolozsvár főlelkésze lesz. Ettől kezdve az Erdélyben kibontakozó reformáció egyik vezéregyénisége.

1555. A széki zsinaton Dávid Ferenc az erdélyi reformáció elismert teológusaként Stancaróval, az olasz szabadgondolkodóval vitázik a megváltás tanáról. A zsinat határozatainak megvédésére írja meg és adja ki *Dialysis* címen első latin nyelvű munkáját.

1563. Giorgio Biandratta olasz antitrinitárius (szentháromság-tagadó) orvos Erdélybe jön, ahol a fejedelem orvosaként és belső tanácsosaként vezető szerepet vállal az erdélyi hitújítás küzdelmeiben.

1566. január 20-án a kolozsvári főtéri templom szószékén mondja el Dávid Ferenc az első unitárius szellemű prédikációját.

1566. április 24–27. Az első gyulafehérvári hitvitán Dávid Ferenc és Méliusz Juhász Péter Isten egységének és háromságának kifejezésbeli kérdéséről vitáznak. Jelen van János Zsigmond fejedelem is.

1567. János Zsigmond átadja Dávid Ferencnek a gyulafehérvári nyomdát, és ezáltal elősegíti a reformáció terjesztését. Dávid Ferencnek még ebben az évben két magyar (*Rövid magyarázat, miképpen az Antikrisztus az igaz Istenről való tudományt meghomályosította; Rövid útmutatás az Istennek igéjének igaz értelmére*) és egy latin nyelvű munkája jelenik meg (*Refutati scripti Petri Melii*), közülük a legjelentősebb a *Rövid magyarázat*. Ebben az unitárius reformáció hitelveit fejt ki a Biblia alapján.

1568. január 6–13. Az erdélyi országgyűlés Tordán – a világon először – törvénybe foglalja a lelkiismereti és vallásszabadságot. Ez a határozat a korabeli Európában példátlan módon tette lehetővé a gyülekezetek számára a szabad lelkészválasztást, s ezzel az erdélyi unitárius egyház meg-

alapításához és állami elismeréséhez vezetett. A törvény előkészítésében Dávid Ferencnek fontos szerepe volt.

A tordai országgyűlés vallásügyi határozata:

„Urunk őfelsége miképpen ennek előtte való gyűlésibe országával közönséggel az religio dolgáról végezött, azonképpen mostan és ez jelen való gyűlésébe azont erősíti, tudniillik, hogy midőn helyökön a prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerint, és az község ha venni akarja, jó, ha nem pedig senki kényszerítéssel ne kényszerítse az ü lelke azon meg nem nyugodván, de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő néki tetszik. Ezért pedig senki az superintendensök közül, se egyebek az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől, az elébbi constitutiók szerént, és nem engedtetik ezt senkinek, hogy senki fogsággal, avagy helyéből való priválással fenyőgessön az tanításáért, mert a hit Istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás Istennek igéje által vagyon.”

Március 8–18. A második gyulafehérvári hitvita után az erdélyi magyar egyház elveszíti helvét – későbbi fogalomhasználattal: református – jellegét, és túlnyomóan az újonnan bevett vallás követője lesz. A hitvita következményei az unitáriusok

győzelmét valószínűsítik. A hagyomány szerint a hitvitáról hazatérő Dávid Ferenc az akkori Tordai utca szegletén levő kerek kőre állva mond beszédet, amelynek hatására Kolozsvár lakosságának nagy része unitárius vallásra tér. (Ez a hagyományunkra emlékeztető kerek kő a kolozsvári belvárosi unitárius templomban látható.)

Ebben az évben Dávid Ferenc irányításával Hoffhalter gyulafehérvári nyomdájában több teológiai munka is megjelenik. Ezek közül a legfontosabbak: *De Falsa et vera unius Dei cognitione* (Az egy Isten hamis és igaz ismeretéről) és *Az Szent Írásnak fundamentumából vett magyarázat*.

Kolozsváron a magyar és a német (szász) unitáriusoknak közös, kétnyelvű egyházközsége és istentisztelete van. A városi tanács tagjai unitáriusok voltak.

1569. Az év elején Heltai Gáspár kolozsvári szász lutheránus prédikátor, magyar író, bibliafordító és nyomdász Dávid Ferenc követője, munkatársa lesz.

Október 20–25. között Nagyváradon magyar nyelven tartanak hitvitát, hogy azt a nép is érthesse. A hitvita jegyzőkönyvét Dávid Ferenc 1570-ben adja ki Heltai Gáspár kolozsvári nyomdájában. A hagyomány szerint a hitvitát követően mintegy háromezren csatlakoznak Dávid Ferenc vallásához.

1570. Ettől az esztendőől kezdve több mint két évtizeden át számos külföldi szabadgondolkodó és háromságtagadó teológus talál menedéket Erdélyben: Johann Sommer, Adam Neuser, Christian Francken, Jacobus Paleologus, Mathias Veheglirius és mások. A menekültek patrónusa Gerendi János és köre, akik szinte valamennyi menekültet vendégül látnak, és tanaikat többé-kevésbé beépítik eszmevilágukba.

1571. január 6–14. Az erdélyi országgyűlés Marosvásárhelyen megerősíti az 1568. évi tordai országgyűlés vallás- és lelkiismereti szabadságot kinyilvánító határozatát. Ettől az esztendőől kezdődően az unitárius vallás recepta religióvá (bevett felekezetté) válik Erdélyben.

Március 14-én meghal János Zsigmond, az unitárius reformáció pártfogója és nagy jótevője. János Zsigmond halála után Dávid Ferencnek két fontos munkája jelenik meg: *Az egy ő magától való felséges Istenről és az ő igaz fiáról, a názáreti Jézusról és Az egy Atya Istennek és az ő áldott szent fiának, a Jézus Krisztusnak istenségéről igaz vallástétel.*

Báthory István, Erdély új fejedelme, a katolikus egyház restaurációjára és az unitarizmus visszaszorítására irányuló valláspolitikát vezet be. A gyulafehérvári nyomdát elveszi az unitáriusoktól, majd 1571 szeptemberében bevezeti a cenzú-

rát. Ennek értelmében a fejedelem megtiltja a régi vagy új írók vallásos munkáinak engedély nélküli kiadását és terjesztését. A következő évben érvénybe lépteti az ún. innovációs törvényt, mely szerint tilos minden újabb vallási reform, az újítoakat pedig maga a fejedelem bünteti meg.

1574. Az első unitárius mártír halála: a nagyharsányi (Baranya, Magyarország) hitvitában részt vevő Alvinczi György unitárius prédikátort – vallási ellenfelei kérésére – a török hatóságok halálra ítélik és kivégzik. Az unitárius hitelvek Magyarországra is áttérjednek.

1576. január 28. A medgyesi országgyűlésen Dávid Ferenc unitárius püspöki tisztségét hivatalosan is elismerik, és ezáltal megerősítik az unitárius egyház püspökválasztói jogát.

1578. március. Dávid Ferenc Tordára zsinatot hív össze, amelyen 322 lelkész vesz részt. Itt fogadják el a szabad vizsgálódás és prédikálás (*communis profetia*) elvét, mely szerint senki nem vádolható és ítéltető el az innovációs törvény megsértéséért, ha olyan kérdéseket vizsgál, amelyekről még nem született zsinati döntés.

1579. június 1–2. A Gyulafehérváron tartott országgyűlés az innovációs törvény megsértésével vádolja Dávid Ferencet. Dávid Ferenc a lelkészek túlnyomó többségével együtt azt tanítja,

hogy az ember Jézust nem kell imádni. Ez a tanítás nem újítás, szükségszerűen következik az egy Istenről vallott hitfelfogásból. Giorgio Biandratta azonban hitújítóként bevádolja őt a fejedelemtől, aki eltiltja a prédikálástól, és házi őrizet alá helyezi. A súlyos beteg Dávid Ferencet az országgyűlés újítás címén elítéli: „A fenséges fejedelem megértette ezt az egész ügyet; megértette, hogy te [Dávid Ferenc] agyad vezetése szerint az Egyház véleményét semmibe véve, ebbe az istentagadásba, átkos és hallatlan káromlásra vetemedtél, és az ország határozatai ellen nyilatkoztál és újítottál; Ő magassága tehát veled szemben, érdemed szerint példás büntetést szab ki, mert másokat is az ilyen rajongó újításoktól vissza kell riasztani. Az alatt a fenséges fejedelem őrizet alatt fog tégedet tartani, amíg felőled másképp [nem] határoz”. Dávid Ferencet Déva várába zárják, ahol négy és fél hónapi szenvedés után 1579. november 7-én meghal. Halálának körülményei és temetési helye ismeretlenek.

1582–1587. Bogáti Fazekas Miklós lelkész verses bibliafordításokat készít, amelyek az Ószövetség költői részleteit tolmácsolják magyarul. A históriás énekeiről is ismert szerzőt az irodalomtörténet a Balassi Bálint előtti irodalom első modern költőjeként tartja számon.

1592. Enyedi Györgyöt, a 16. század egyik kiváló tudósát, szépíróját és teológusát püspökké választják. Életműve az *Explicationes locorum veteris et novi testamenti, ex quibus trinitaris dogma stabiliri solet* című munka 1598-ban jelenik meg, és 1619-ben adják ki a Toroczkai Máté által készített magyar fordítását. A szóban forgó munkának itthon sok példányát nyilvánosan elégetik a vallási türelmetlenség következtében, de Európa-szerte olyan nagy érdeklődést vált ki, hogy Gröningben 1670-ben másodszor is kiadják. A magyar irodalomtörténetben főleg Gismunda és Gisquardus históriájának verses fordítása teszi emlékezetessé nevét.

1600. A lécfalvi országgyűlés vallásügyi határozatában találkozunk először vallásunk hivatalos unitárius elnevezésével (*unitaria* formában). Egyházunk 1638-tól önazonossága meghatározására következetesen ezt az elnevezést használja. Nyomtatványainkban gyakran párhuzamosan fordul elő a két alakváltozat, 1700-tól kezdődően pedig a magyar *unitárius* elnevezés fokozatosan kiszorítja az *unitariát*.

1618. november 11. Az erdőszentgyörgyi zsinaton az unitárius egyház elhatárolja magát a szombatosságtól. Ez a mozgalom a 16. század végén jelentkezik Erdélyben. Alapítója a hagyomány

szerint Eőssi András volt. A mozgalom szellemi vezére és magvetője Mathias Vehe-Glirius. Szervezője és tanainak kifejtője Péchi Simon a 17. század elején. A szombatosságot újítás címén a fejedelmek üldözik.

1638. Az unitáriusokra rákényszerítik az úndési egyezséget, amely arra kötelezi őket, hogy Jézust isteni tisztelettel imádják, a kisgyermekeket az Atya, Fiú, Szentlélek nevében kereszteljék, válási könyveiket bocsássák fejedelmi cenzúra alá. A szombatosság elnyomása címén megkezdődik az erőszakos térítés és a templomok elvétele. Egy-egy falu népének a naponta háromszori megszámlálása azt eredményezi, hogy estére az emberek többsége áttér a református vallásra, így az ún. többségi rész törvényével sok unitárius templomot elvesznek.

1660. A lengyelországi unitáriusok gyászéve. Az 1658. évi országgyűlés az ellenreformáció sugalmazására kimondja, hogy az unitáriusok 1660. július 10-ig térjenek át a katolikus vallásra, vagy hagyják el az országot. Sokan áttérnek, egy részük azonban hazáját elhagyva Poroszországban, Svájcban, Németalföldön és Angliában talál menedéket. Egy nagyobb csoport Erdélybe menekül, itt az unitáriusok testvéri szeretettel fogadják őket. Legtöbben közülük Kolozsváron telepednek le,

önálló lengyel unitárius egyházközséget szerveznek, amely 1793-ig áll fenn, azután beolvad a magyar unitárius egyházközségbe.

1691. A Lipóti Diploma kihirdetése után megindul a Habsburgok által hivatalosan támogatott ellenreformáció, amelynek célkitűzései között ott szerepel az unitárius egyház megsemmisítése is. A katonailag is támogatott elnyomás több mint százötven évig tart, és egyházunkra súlyos megpróbáltatásokat hoz. Elveszik iskoláink és templomaink egy részét, a közhivatalokból kizárják a protestánsokat, továbbá sok más hátrányos megkülönböztetésben részesítenek.

1696. Kmita Andrásné Wilhelm Krisztina adományából újabb unitárius nyomda létesül Kolozsváron, amit aztán a főtéri templom visszafoglalásakor más egyházi javainkkal együtt 1716-ban elkoboznak.

1697. Kolozsvár nagyobb része, a nagytemplom és a piactéri főiskola is leég május 6-án. Az újjáépítés a németalföldi protestánsok segélyével válik lehetővé. A gyűjtés érdeme Kolozsvári Dimény Pál rektort illeti.

1716. A Habsburgok katonai erővel elfoglalják a kolozsvári, tordai, dési és több más templomunkat, a hozzájuk tartozó javakkal együtt. Ilyen foglalások Erdély-szerte történnek. Kolozsváron az

unitáriusok közel nyolcvan évig csak magánházakban tarthatnak istentiszteletet. 1718-ban a kolozsvári piaci főiskola helyiségeit is elveszik.

1737. Az 1716–1737 közötti időszakban az egyház összegyűjti belső erőit, anyagilag, közigazgatásilag újraszervezi magát. A világiak az egyház megmentésére összefognak, két főgondnokot választanak, és közös tanácsot létesítenek az egyháziakkal. Ez évben választják püspökké Szentábrahámi Lombárd Mihályt, aki egyházunk megmentéséért gondviselésszerű munkát végez. Ő írja meg latin nyelven az első rendszeres unitárius hittant *A keresztény teológia rendszere* címmel, amelyet félszáz évvel később a császári udvar is példaértékűnek minősít nyitottságáért és szerénységéért.

1767. Kénosi Tőzsér János latin nyelven írni kezdi a *Historia Ecclesiastica Transylvano unitaria* (*Az Erdélyi Unitárius Egyház története*) című összefoglaló munkáját, amelyet halála után Uzoni Fosztó István folytat, majd az ő halálát követően Kozma Mihály és fia egészíti ki. Az Uzoni Fosztó István neve alatt ismert munka nélkülözhetetlen forrása az unitárius történetírásnak. Márkos Albertnek az 1940-es években készült magyar nyelvű fordítása nyomtatásban 2005-ben, illetve 2009-ben jelent meg, két kötetben, egyházi kiadásban.

1773. Agh István püspök és Kovács Tamás főjegyző kihallgatásra jelentkezik a Kolozsváron tartózkodó József trónörökösnel. A püspök ismerteti az unitáriusokat ért sérelmeket és bántalmakat. A hagyomány szerint a kihallgatás során a későbbi császár a következő nyilatkozatot teszi: „Mi azt mondjuk, hogy senki sem üdvözülhet, aki nem él a római hitben, de nem lenne rossz megengedni azt a képességet, hogy mindenki választhassa azt az utat a mennybemenetelre, amely neki tetszik.”

1781. A *Türelmi rendelet* megjelenési éve. II. József ezzel a rendelettel az ellenreformáció önkényeskedését, a katolikus egyház egyeduralmát kívánja korlátozni, és a felekezetek közötti békét szolgálni.

1785. A presbitérium (keblitanács) megalakulására vonatkozó egyházi törvény kiadásának éve, amely az egyházközségek vezetésébe a hatékonyabb igazgatás érdekében bevonja a világiakat is. Ekkor szövegezik meg az egyházközségi törvényeket.

1786. Lázár István rektort püspöknek választják. Püspöksége idején közel ötven új unitárius templom, torony és iskola épül, nagyrészt a hívek önkéntes adakozásából. Sok helységben azonban csak a lakott területen kívül engedik meg az unitárius templom építését.

1791. Suki László, a (kolozsvári) főiskola első gondnoka, végrendeletében minden vagyonát az egyháznak és a főiskolának hagyja. Ez az alapítvány teszi lehetővé a főiskola új épületének felépítését. Suki László személyében a 18. századi legnagyobb jótevőnket tiszteljük.

1793. A homoródalmási zsinat P. Horváth Ferenc főgondnok javaslatára egy középfokú („a retorikáig tanító”) egyházi iskola felállítását határozza el Székelykeresztúrra. Az iskola közadakozásból épül fel, és 1804-ben megkezdí működését. Az építés és szervezés lelke Szabó Sámuel, a kollégium első igazgatója.

1792–1796 között épül fel Türk Antal tervei szerint a ma is álló, sok szempontból mintának tekintett, új kolozsvári unitárius templom.

1801–1806 között felépül a Kolozsvári Unitárius Kollégium kétemeletes épülete.

1821. Hivatalos kapcsolatfelvétel az angol unitáriusokkal. Szigetországbeli hittestvéreink levelet küldenek egyházunknak, amelyben ismertetik vallásukat, történetüket és helyzetüket. Egyházunk válaszlevélben ismerteti hitelveinket, szervezetünket és történelmünket. A két egyház között az érintkezés 1858-tól válik rendszeressé.

1831. Az észak-amerikai unitárius egyházzal való kapcsolat kezdete. Bölöni Farkas Sándor ten-

gerentúli útjának és közvetítésének köszönhetően megkezdődik a levelezés egyházaink között. Bölöni Farkas Sándor *Utazás Észak-Amerikában* című, 1834-ben kiadott munkájában beszámol az amerikai unitáriusokkal való találkozásáról is. Az észak-amerikai unitárius egyháznak köszönhetően tehetséges lelkészeink a későbbiekben az amerikai unitárius teológiai intézetekben folytathatnak tanulmányokat.

1837. Brassai Sámuel kolozsvári főiskolai tanárrá, a következő évben pedig rektorra választják. Megválasztása a „szabadelvűek győzelme volt az aulikusok felett”. Tanári munkásságával új korszak kezdődik a főiskola életében.

Ez évben jelenik meg *Istent dicsőítő magasztalások és esedezések* címen a jelenleginek is részben alapját képező, új egyházi énekeskönyv Aranyosrákosi Székely Sándor szerkesztésében.

1839. Kiadják az első, nyomtatásban is megjelent unitárius egyháztörténelmet. Szerzője Aranyosrákosi Székely Sándor, címe *Az unitária vallás története Erdélyben*.

1841. Bölöni Farkas Sándor, a felvilágosult, haladó szellemű író és öntudatos unitárius végrendeletében a Kolozsvári Unitárius Kollégiumnak adományozza könyvtárát.

1841–1847. A főiskolai és alsó fokú oktatást Brassai Sámuel tervei alapján korszerűsítik. A la-

tin helyett az anyanyelvű oktatást vezetik be, az osztályrendszert szakrendszerrel helyettesítik. Ez a reform lehetővé teszi az oktatás és nevelés színvonalának emelését.

1848. A vallásügyet korszerűen rendező 1848. évi XX. törvénycikk első pontja kimondja, hogy „az unitárius vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítatik”.

A szabadságharc idején nehéz volt egyházunk helyzete: iskoláinkban szünetelt a tanítás; tanulók, tanítók, lelkészek, hívek nagy számban vettek részt a harcokban; a többnemzetiségű helyeken levő egyházközségek sokat szenvedtek.

1860. Simén Domokos lelkészjelöltet az Egyházi Képviselő Tanács a Manchester New College-ba küldi tanulmányai folytatására. Simén Domokos Székelykeresztúron kollégiumi, majd Kolozsváron főiskolai tanár. Hivatását a tanításban és a tudomány művelésében találta meg. Korai halála (1878) megakadályozza munkája folytatását. *Evangeliumi csodák és A szentháromság eredetének és kifejlődésének története* című művei teológiai irodalmunk maradandó értékei.

1861. Kriza János és Nagy Lajos szerkesztésében kiadják a *Keresztény Magvető* című unitárius teológiai folyóiratot, amelynek célja „a keresztény eszmék s általában az erkölcsileg szép, jó,

igaz magvaink vetése és fejlesztése”. A Keresztény Magvető az első teológiai folyóirat Erdélyben.

1864. Megjelenik Ferencz József kolozsvári lelkész, majd püspök kátéjának első kiadása. Napjainkig huszonegy kiadást ért meg. A különböző kiadások tükrözik hitelveink fejlődését.

1865. Orbán Balázs, „a legnagyobb székely” áttér az unitárius vallásra. Fő műve, *A Székelyföld leírása* 1868–1873 között jelent meg. 1876-ban és 1890-ben alapítványt tesz a székelykeresztúri Unitárius Gimnázium tanulóinak nemzetiségi és felekezeti megkülönböztetés nélküli segélyezésére.

1868. Egyházunk fennállásának 300. évfordulója, amelyen az angol hittestvérek képviselői is jelen vannak. Ez az első történelmi évforduló, amelyet Dávid Ferenc halála óta az unitáriusok nyilvánosan megünnepelhetnek.

1870. William E. Channing amerikai unitárius teológus válogatott műveinek első kötete megjelenik magyar nyelven. A fordítást Kriza János püspök kezdeményezte a főiskolai tanárok és lelkészek közreműködésével. Channing művei hozzájárultak teológiánk fejlődéséhez.

1875. Megjelenik Ferencz József *Unitárius kis tükör* című munkája. Ez a munka egyházunk történetének, hitelveinek, szertartásainak és szerve-

zetének rövid összefoglalása. 1930-ban Vári Albert átdolgozásában új kiadása jelent meg.

1885. augusztus 29-én Boros György javaslatára Dávid Ferenc Egylet néven egyháztársadalmi szervezet alakul, amelynek célja a vallásos és erkölcsi élet ápolása. Első elnökének Brassai Sámuelet választják meg.

1888. szeptember 10-én keltezett végrendeletében Berde Mózes páratlan szorgalommal megtakarított egész vagyonát az unitárius egyházra hagyja. Gondoskodása külön kiterjed a tanuló ifjúságra az ún. cipóalapítvány létesítésével, amely sok szegény sorsú és szorgalmas ifjú tanulását teszi lehetővé.

A Dávid Ferenc Egylet kiadásában megjelenik az *Unitárius Közlöny* című folyóirat, amely később egyházunk hivatalos lapja lesz. Első szerkesztői Nagy Lajos és Boros György.

1890. október 26-án Budapesten felavatják az első fővárosi unitárius templomot a városvezetőség által ajándékozott telken. A hajdani Koháry és Alkotmány utca szegletén álló díszes épület Petz Samu tervei alapján épült.

1898–1901. Kolozsváron felépül az Unitárius Kollégium új, Pákei Lajos által tervezett épülete, amelyben a kollégium, a teológiai intézet, a püspökség és más egyházi intézmények kapnak helyet.

1900. Bostonban megalakul az *Unitárius és Szabadelvű Vallások és Egyházak Világszövetsége* (*International Council of Unitarian and other Liberal Religious Thinkers and Workers*, későbbi nevén: *International Association for Religious Freedom*).

Kolozsváron megalakul az első unitárius ifjúsági szervezet, amely a későbbi Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köreinek Egyetemes Szervezete (1929–1948), és a mai Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet (1991–) jogelődje.

1905. A székelykeresztúri unitárius lelkész kör megbízásából Lőrinczi István szerkesztésében megjelenik az *Unitárius Egyház* című, egyházon belüli ellenzéki lap.

1907. Megjelenik az *Unitárius Szószék* című folyóirat II. kötete. (Az első kötet a magyar honfoglalás ezeréves évfordulója tiszteletére Simó János szerkesztésében jelent meg 1896-ban.) Célja a lelkészek szószéki szolgálatának támogatása és az egyházi beszédiródalom fejlesztése. Mindenkori szerkesztőit a Lelkész kör kérte fel erre a felelősségteljes munkára. Később a kommunista rendszer ezt a teológiai szaklapot is megszünteti.

1910. Megalakul az Unitárius Nőszövetség.

Felavatják az első Dávid Ferenc-emléktáblát a dévai várban. Az emléktáblát azóta a vandál pusztítások miatt többször újra kellett állítani. A

hagyomány szerint Dávid Ferenc börtöne nem a mostani emléktábla helyén volt, hanem a belső kapubástyánál, a sziklába vésve.

1915. Az Egyházi Főtanács a lelkészképzés fejlesztése érdekében az addigi Papnevelő Intézetet átszervezi Unitárius Teológiai Akadémiává. A lelkésznevelés új szervezeti és tanulmányi szabályzata kisebb módosításokkal 1948-ig marad érvényben.

1919. Megkezdzi működését az unitárius leányotthon. A kollégium északnyugati sarkán, a földszinten berendezett otthonban tizenegy leánynővendéket szállásolnak el.

1920. A trianoni békediktátum Erdélyt Romániának juttatja, majd az 1940. évi bécsi döntés Erdélyt két részre szakítja. A második bécsi döntésig a romániai nacionalista államhatalom az unitárius többségű falvakban a lakosokkal erőszakkal román templomokat építtet, híveket térít, névelemzéssel és más módszerekkel elrománosít. Földreform címen az állam számottevő földterületről fosztja meg egyházunkat. Az oktatást az elnyomást szolgáló állami törvények hatására románosítják, a magyar nyelvű tanítás fokozatosan visszaszorul a vallásos nevelés területére. Védekezésképpen egyházközségeink új felekezeti iskolákat létesítenek.

Megalakul az Unitárius Irodalmi Társaság. Célja az unitárius vallás történetének és hitelveinek ismertetése, az egyházi élet fontosabb mozzanatainak irodalmi rögzítése és az unitáriusok művelődésének előmozdítása. Az Irodalmi Társaság első választott elnöke Ferencz József püspök.

1924. Pálfi Márton tanár szerkesztésében új egyházi énekeskönyv jelenik meg. A jelenleg is használatban levő énekeskönyvünknek ez az első kiadása.

1928. Az erdélyi unitárius ifjúság első országos konferenciáját Székelykeresztúron rendezik meg. A konferencia elnöke Szent-Iványi Sándor kolozsvári lelkész, munkatársai Balázs Ferenc, Szabó Samu, Fikker János, Mikó Imre és mások.

1930. Balázs Ferenc lelkészi és közösségszolgálatának, kiemelten vidékfejlesztő munkájának (pl. szövetkezet alapítása) kezdete Mészkon. Önfeláldozó munkájának kordokumentumait elsősorban a *Közérthető evangélium* és a *Rög alatt* című műveiben hagyta hátra. Nem volt még e században unitárius lelkész, aki olyan nagy körben tudta volna felkelteni maga iránt az érdeklődést, a szeretetet, illetve a bírálatot, mint Balázs Ferenc.

1933. Megjelenik az *Unitárius Evangélium* című lap dr. Kiss Elek teológiai tanár, későbbi püspök szerkesztésében. Célja Jézus evangéliumának hir-

detése, a hivatásszerű unitárius élet szolgálása és Isten országának építése.

1948. Az ún. tanügyi reform éve. Valamennyi egyházi iskolát államosítanak. A teológiai képzést a négy protestáns egyház az Egyetemi Fokú Egyesületes Protestáns Teológiai Intézet keretében közösen szervezi meg, a hitvallásbeli sajátosságok és nyelvi különbözőségek tiszteletben tartásával. A rektor fölé az állami hatóság „tanulmányi igazgatót” nevez ki, akinek külön marxista szellemű tanácséket létesít. Az egyházi épületeket államosítják, csak a közvetlenül kultuszt szolgálókat hagyják meg. Az egyháztársadalmi szervezetek működését is beszüntetik.

1948–1962 között szervezik meg a társas, majd a kollektív gazdaságokat. Az egyházközségeknek ellenszolgáltatás nélkül be kell adniuk az államnak földterületeiket és erdőiket. Az egyetemes egyház összes földjét elveszik, irattárakat, kegytárgyakat, régi dokumentumokat koboznak el. A hívek minimális színvonalú megélhetésre kényszerülnek. A falusi egyházközségekből a fiatalok tekintélyes része városra települ. A régi egyházközségek fiatalok nélkül meggyengülnek, fogynak, elerőtlenednek. Az egyház fenntartása újrászerveződik.

1956. A magyarországi forradalom és szabadságharc után elrettentő példaként egyházunk vezetőinek, lelkészeinek és teológiai hallgatóinak tekintélyes részét börtönre, kényszermunkára ítélik. A meggyőződésükért ártatlanul meghurcoltak névsora: dr. Erdő János, dr. Lőrinci Mihály, dr. Simén Dániel professzorok, Végh Mihály, Nyitrai Mózes, Deák Berta, Gellérd Imre, Székely László, Szabó Dezső, Pálfi Albert, Kelemen Imre, Bálint Ferenc, Benedek Ágoston lelkészek és Léta Áron, Sándor Balázs, Nyitrai Levente, Kelemen Csongor teológiai hallgatók. Rázmány Mór lelkészt már korábban, 1953-ban börtönbüntetésre ítélték.

Az istentelen és embertelen államhatalom egyházi életbe való beavatkozása egyre átfogóbb méretűvé válik. A bűnös nacionál-kommunista rendszernek az egész társadalom – és benne egyházunk is – áldozatává válik. Az államvédelmi szervek módszeresen szervezik be a lelkészi karból is az együttműködőket, akik többsége szintén áldozat, néhányan azonban haszonélvezőkké válnak. Mindezek ellenére az egyházi élet nem bénul le teljesen: mindenki a maga helyén és saját felelősségére tevékenykedik. A templomok javítása, paplakok építése, harangvásárlás az elnyomás és általános szegénység ellenére is napirenden van.

1970–1989. Az egyház a városokba beköltözött, szétriasztott hívek gondozására fordítja figyelmét. Új egyházközségek alakulnak Kolozsváron, Csíkszeredában, Kőhalomban, Homoródon, Brassóban és Székelyudvarhelyen.

1989 után, a kommunista elnyomás alóli felszabadulás eredményeképpen az amerikai egyesült államokbeli unitárius–univerzalista gyülekezetekkel gyümölcsöző testvéregyházközségi kapcsolatok bontakoznak ki, fellendül a templomok és más egyházi épületek építése, beindul a földtulajdonok és ingatlanok visszaadásának folyamata, az egyházközségekben újjászerveződnek az ifjúsági egyletek és a nőszövetségek, 1993-ban Kolozsváron és Székelykeresztúron újraindulnak az unitárius kollégiumok; a megváltozott viszonyok függvényében egyházi alaptörvényünk is jelentős változáson megy át (1996, 2002). Az egyház rendeltetészerű működésében teljesen új távlatok nyílnak.

HÍRES UNITÁRIUSOK

I. Magyarok

Dávid Ferenc (1520?–1579) – egyházalapító és vértanú püspök

Heltai Gáspár (1520–1575) – szász eredetű kolozsvári prédikátor, bibliafordító, író és nyomdász, a *Krónika az magyaroknak dolgairól* szerzője

János Zsigmond (1541–1571) – erdélyi fejedelem és magyar király, az unitárius reformáció nagy támogatója

Bogáti Fazekas Miklós (1548 – 1598 után) – prédikátor, író, az ószövetségi zsoltárok magyar fordítója

Toroczkai Máté (1553–1616) – püspök, prédikátor, Enyedi György nagy jelentőségű teológiai művének (*Explicationes...*) magyarra fordítója

Enyedi György (1555–1597) – püspök, prédikátor, a 16. század végének kiváló teológusa, széphistoria-szerző

Kolozsvári Dimén Pál (1655–1720) – a kolozsvári főiskola igazgatója és megmentője, jeles orvostudós

Mikes Mihályné Paczolai Borbára (17. század) – a diákok taníttatására jelentős pénzüsszegeket adományozott

Kmita Andrásné Wilhelm Krisztina (1656–1704) – a kolozsvári nyomda megvásárlására adományozott jelentős pénzösszeget az egyháznak

Daniel Klára (18. század) – jelentős értékű búzadézmáját a Kolozsvári Unitárius Kollégiumnak adományozta, emellett pénzadományokat is tett

Petrichevich Horváth Ferenc (1731–1804) – főgondnok, a Marosvásárhelyen létrehozott Consistorium (egyházi tanács) szervezője, alapítványtevő

Lázár István (1742–1811) – püspök; főpásztori szolgálata idején közel ötven templomot építenek, vagy újjítanak fel

Körmöczi János (1762–1836) – püspök, filozófus, a Kolozsvári Unitárius Kollégium fizikai szer-tárának megalapítója

Augusztinovics Pál (1763–1837) – alapítványtevő, az erdélyi főszámvevőszék elnöke

Bölöni Farkas Sándor (1795–1842) – demok-rata gondolkodó és író, Észak-Amerika és az ottani viszonyok első magyar ismertetője (*Utazás Észak-Amerikában*, 1834), az első erdélyi szövetkezet megalapítója (1854)

Aranyosrákosi Székely Sándor (1797–1854) – püspök, főiskolai igazgató, énekeskönyv-szerkesztő, történész, író, *A székelyek Erdélyben* című erdélyi magyar eposz szerzője

Brassai Sámuel (1800? – 1897) – kollégiumi, majd egyetemi tanár, zenész, közművelődési szervező; az „utolsó erdélyi polihisztor”; az első erdélyi magyar egyháztársadalmi szervezet, a Dávid Ferenc Egylet első elnöke

Kriza János (1811–1875) – püspök, költő, az első erdélyi magyar népköltészeti gyűjtemény, a *Vadrózsák* kiadója, az első erdélyi teológiai folyóirat, a *Keresztény Magvető* alapító szerkesztője (1861)

Berde Mózes (1815–1893) – az unitárius jótévkök fejedelme, alapítványa tette lehetővé a Kolozsvári Unitárius Kollégium felépítését

Berde Áron (1819–1891) – a Kolozsvári Unitárius Kollégium igazgatója, a Ferenc József Tudományegyetem tanára és első rektora, jeles közgazdász, az első magyar meteorológiai és klimatológiai szakkönyv (*Légtüneménytan*, 1847) szerzője

Kőváry László (1819–1907) – Erdély történetírója, statisztikus, szerkesztő, kollégiumi felügyelőgondnok

Jakab Elek (1820–1897) – Kolozsvár történetírója, 1848-as forradalmár, emlékiró, guberniumi levéltár-igazgató

Orbán Balázs (1829–1890) – író, utazó, felnőtt korában (1865-ben) tér át a katolikus hitről az unitáriusra; vagyonát és könyvtárát a

Székelykeresztúri Unitárius Kollégiumra hagyja; leghíresebb munkája: *A Székelyföld leírása*

Ferencz József (1835–1928) – püspök, egyházszervező, kátészerkesztő, egyházunknak ötvenkét évig főpásztora, ebből tíz év az első világháborút követő nehéz időszak

Fanghné Gyújtó Izabella (1840–1914) – írónő, újságíró, a kolozsvári Dávid Ferenc Egylet tevékeny tagja

Szentkatolnai Bálint Gábor (1844–1913) – keleti utazó, nyelvész, kolozsvári egyetemi tanár; 1870-ben tér át unitárius hitre (katolikusról)

Pákei Lajos (1853–1921) – egyházi tanácsos, mérnök, műépítész; fontosabb alkotásai: a Kolozsvári Unitárius Kollégium épülete, a bölöni, székelyudvarhelyi, firtosmartonosi, lókodi és magyarsárosi unitárius templomok, Brassai Sámuel és Berde Mózes házsongárdi síremléke, a kolozsvári New York szálló és más középületek

Perczelné Kozma Flóra (1864–1925) – író, szerkesztő, a Dávid Ferenc Egylet társelnöke, felnőtt korában meggyőződésből lett unitárius

Kelemen Lajos (1877–1963) – a Kolozsvári Unitárius Kollégium tanára, történettudós, főgondnok

Ürmösi Károlyné Kántor Gizella (1880–1938) – költő, az Unitárius Nőszövetség főtitkára

Csifó Salamonné Árkosi Veress Ilona (1880–1943) – az Unitárius Nőszövetség ügyvezető elnöke, a „szegény ügyek” intézője, a kolozsvári Napközi Otthon, majd az Unitárius Otthon megteremtésében és működtetésében töltött be vezető szerepet

Gyallay Domokos (1880–1970) – kollégiumi tanár, szerkesztő, író (*Vaskenyéren*)

Bartók Béla (1881–1945) – zeneszerző, népdalgyűjtő, a budapesti unitárius egyházközségnek meggyőződésből lesz tagja; fia, ifj. Bartók Béla, a Magyarországi Unitárius Egyház későbbi főgondnoka

Gyergyai Árpád (1881–1952) – orvostudós, egyetemi tanár, kollégiumi felügyelőgondnok

Gelei József (1885–1952) – kollégiumi tanár, főgondnok, világhírű biológus, egyetemi tanár

Varga Béla (1886–1942) – teológiai tanár, püspök, filozófus, pedagógus, egyetemi tanár

Kiss Elek (1888–1971) – teológiai tanár, egyházi író, püspök

Dr. Mikó Lőrincné Zsakó Aranka (1889–1969) – az Unitárius Nőszövetség vezetője, a Romániai Kisebbségi Nők Központi Titkárságának tagja, az Unitárius Ipari Leánylíceum felügyelőgondnokaként az Egyházi Főtanács első női tagja

Dr. Kauntz Józsefné Engel Ella (1890–1956) – a Nőszövetség külföldi kapcsolattartója, valamint „ideológusa” (programok, stratégiák kidolgozója)

Balázs Ferenc (1901–1937) – lelkész, ifjúsági egyletvezető, szövetkezet-alapító, író, a Tizenegyek tagja; világszerte utazásait a *Bejárom a kerek világot* című könyvében írja le, a másik híres könyve: *Rög alatt*

Szent-Iványi Sándor (1902–1983) – ifjúsági egyletvezető, később a magyarországi egyházrész lelkész-elnöke, püspöki vikárius, országgyűlési képviselő; a második világháború idején eredményes zsidómentő tevékenységet végez; a háborút követően a Magyar Vöröskereszt elnöke

Szabédi László (1907–1959) – költő, műfordító, nyelvész, egyetemi tanár

László Gyula (1910–1998) – régész-történész, egyetemi tanár

Mikó Imre (1911–1977) – író, jogász, politikus, műfordító, az Erdélyi Unitárius Egyház főgondnoka, 1944–1948 között szovjet fogságot szenvedett

Bözödi György (1913–1989) – író, szociográfus, történész

Erdő János (1913–1996) – teológiai tanár, egyháztörténész, püspök, volt politikai fogoly (1959–1963 között)

Gellérd Imre (1920–1980) – lelkész, egyházi író, volt politikai fogoly (1959-1964 között)

Szabó Gyula (1930–2004) – író, folyóirat-szerkesztő; novellái és regényei a XX. századi magyar próza nagy mesterei közé emelték; számos irodalmi díjban részesült, tagja volt a Magyar Írószövetségnek

Moyses Márton (1941–1970) – az 1956-os forradalommal rokonszenvező és kommunistaellenes versei miatt diákkorában 7 év börtönre ítélték; a börtönbeli kínvallatások közben saját nyelvét metszette le, mintsem vallomásra bírják; 1970. február 13-án rendszerellenes tiltakozásként a brassói pártszékház előtt leöntötte benzinnel és meggyújtotta magát

II. Észak-amerikaiak

Benjamin Franklin (1706–1790) – író, tudós, a villámhárító feltalálója, államférfi, a Függetlenségi Nyilatkozat társszerzője és a szabadságharc résztvevője, bölcselelő, az Észak-Amerikai Bölcséleti Társaság megalapítója

John Adams (1735–1826) – az Amerikai Egyesült Államok (a továbbiakban: AEÁ) második elnöke (1796–1800), a függetlenségi háborút követő alapnyilatkozatok egyik megfogalmazója

John Murray (1741–1815) – lelkész, az első amerikai univerzalista gyülekezet megszervezője

Thomas Jefferson (1743–1826) – az AEÁ harmadik elnöke (1801–1809), a Függetlenségi Nyilatkozat társszerzője, a Virginia Egyetem megalapítója

Benjamin Rush (1745–1813) – függetlenségi harcos, orvos, az amerikai modern pszichiátria megteremtője

John Quincy Adams (1767–1848) – az AEÁ hatodik elnöke (1824–1828), később az Egyesült Államok történelmének egyik legsikeresebb államtitkára, a washingtoni Smithsonian Intézet létrehozója

Hosea Ballou (1771–1852) – lelkész, teológus, az amerikai univerzalista egyház kiemelkedő alakja

William Ellery Channing (1780–1842) – lelkész, az amerikai unitárius kereszténység legjelentősebb teológusa, Baltimore-i beszéde korszakalkotó hatású a modern unitarizmus kialakulására

Samuel Morse (1791–1872) – a távíró és a Morse-kódrendszer feltalálója, a Harvard Egyetem tanára, festőművész

Millard Fillmore (1800–1874) – az AEÁ alelnöke, majd tizenharmadik elnöke (1850–1852), az Észak-Dél konfliktus megoldásán munkálkodott

Ralph Waldo Emerson (1803–1882) – unitárius lelkész, költő, esszéíró, a XIX. század egyik legnagyobb hatású amerikai gondolkodója

Henry Wadsworth Longfellow (1807–1882) – író, költő, a *Paul Revere's Ride* szerzője

Margaret Fuller (1810–1850) – a korai feminizmus élenjárója, a XIX. századi transzcendentálisizmus vezető alakja, a *The Dial* elindítója

Theodore Parker (1810–1860) – lelkész, az észak-amerikai rabszolga-felszabadítás egyik legnagyobb hatású élharcosa; bibliával és revolverrel az asztalán védte a házában menedékre lelt rab-

szolgákat; küzdött a nők egyenrangúsításáért, a halálbüntetés eltörléséért, börtönreformokért

Horace Greeley (1811–1872) – újságíró, népnevelő, politikus, a *New York Tribune* alapítója

Henry David Thoreau (1817–1862) – történetfilozófus, naturalista író, a *Walden Pond* szerzője

Mary Mitchell (1818–1889) – csillagász, a női egyenjogúság harcosa, az AEÁ-beli tudományos akadémia első női tagja

Herman Melville (1819–1891) – író, a *Moby Dick* szerzője

Clara Barton (1821–1912) – az Amerikai Vöröskereszt megalapítója és első elnöke

Thomas Starr King (1824–1864) – kaliforniai lelkész, emberjogi harcos, a polgárháború jelentős alakja, a rabszolga-felszabadítás munkálója

Charles William Eliot (1834–1926) – neveléskutató, tanár, 1869–1909 között a Harvard Egyetem rektora, a *Harvard Classics* elindítója

Olympia Brown (1835–1926) – jeles feminista, az AEÁ történetének elsőként felavatott női lelkésze

Alexander Graham Bell (1847–1922) – a telefon feltalálója, a süketnéma oktatási rendszer kidolgozója

William Howard Taft (1857–1930) – az AEÁ huszonhetedik elnöke (1908–1912), a Fülöp-szigetek kormányzója, a Legfelsőbb Bíróság elnöke

Frank Lloyd Wright (1869–1959) – műépítész, a madisoni unitárius templom, a chicagói Robbye House, a tokiói Imperial Hotel és a New York-i Guggenheim Museum tervezője

Carl Sandburg (1878–1967) – Pulitzer-díjas költő, életrajzíró

Edward Estlin Cummings (1894–1962) – költő, a költői stílus és technika forradalmára

Linus Carl Pauling (1901–1994) – kémikus, a molekulastruktúra leírásáért 1954-ben kémiai Nobel-díjban részesül; az atomfegyverekkel való kísérletezés elleni küzdelméért 1962-ben Nobel-békedíjjal jutalmazták

Daniel Rogers Pinkham (1923–2006) – zeneszerző, orgonaművész, a kortárs amerikai zene kiemelkedő alakja

Sylvia Plath (1932–1963) – költő, író, az *Üvegburra* című világhírű regény szerzője

Ray Bradbury – kortárs író, a jelen tudományos-fantasztikus irodalmának egyik nagy alakja

William Perry – a Washington DC-beli unitárius-univerzalista egyházközség tagja, az első Clinton-kormány védelmi minisztere

Unitárius ösvény

William S. Cohen – Main állam szenátora, a második Clinton-kormány védelmi minisztere

Tim Berners-Lee – a Világháló standardjának egyik kifejlesztője

III. Nagy-britanniaiak

Teophilus Lindsey (1723–1808) – az első londoni unitárius gyülekezet lelkésze

Joseph Priestley (1733–1804) – lelkész, teológus, vegyész, az oxigén felfedezője és laboratóriumi előállítója (1774-ben), a fotoszintézis első tudományos leírója

Josiah Wedgwood (1735–1795) – neves keramikus, az ipari méretű kerámiagyártás elindítója

Robert Burns (1759–1796) – skót költő, énekszerző

George Stephenson (1781–1848) – mérnök, a gőzmozdony feltalálója

Ann Richmond (1801–1881) – alapítványtevő, a Kolozsvári Unitárius Gimnázium természettudományi „tanszékének” mecénása

Harriet Martineau (1802–1876) – író és neves újságíró

James Martineau (1805–1900) – lelkész, a modern angol unitarizmus megteremtője

John Paget (1808–1892) – angol orvosból lett magyar; főműve *Magyarország és Erdély*, mindmáig az egyik legsikerültebb útleírás hazánkról; az

1848–49-es szabadságharcban tollal és karddal egyaránt részt vett

Charles Darwin (1809–1882) – evolucionista tudós, *A fajok eredete* című munka szerzője

Elizabeth Gaskell (1810–1865) – író, szociális munkás, William Gaskell manchesteri unitárius lelkész felesége; regényeiben nagyfokú szociális érzékenységgel mutatta be a viktoriánus korszakot és az ipari forradalom társadalmi következményeit

Charles Dickens (1812–1870) – regényíró; irányadó véleménye saját vallásáról: „az unitarizmus az a vallás, amely rokonszenvez bármely más vallású emberrel anélkül, hogy elítélné”

Florence Nightingale (1820–1910) – szociális reformer, egészségügy-forradalmár, a Vöröskereszt alapítója

Emily Sharpe (1828–1914) – alapítványtevő, az ún. Hungarian Scholarship (Magyar ösztöndíj-alap) létrehozója

Matilda Sharpe (1830–1916) – iskolaigazgató, a Channing House School alapítója, író, tehetséges festő

Beatrix Potter (1866–1943) – gyermekkönyv-író

Arthur Neville Chamberlain (1869–1940) – angol államférfi, két ízben is pénzügyminiszter; e

minőségében szorgalmazza Németország és Olaszország megbékélését; miniszterelnök 1937–1940 között; a locarnói szerződés előkészítéséért 1925-ben Nobel-békedíjban részesült

Olvasószerkesztő: Kürti Miklós
Borítólap: Könczey Elemér
Tördelés, nyomdai előkészítés: Fazakas Botond
Nyomdai munkálatok: GLORIA és IDEA nyomda

Kiadta az Erdélyi Unitárius Egyház és az
Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet

www.unitarius.org
www.odfie.hu